Súdwest-Fryslân en de Tweede Wereldoorlog

Persoonlijke herinneringen en verhalen

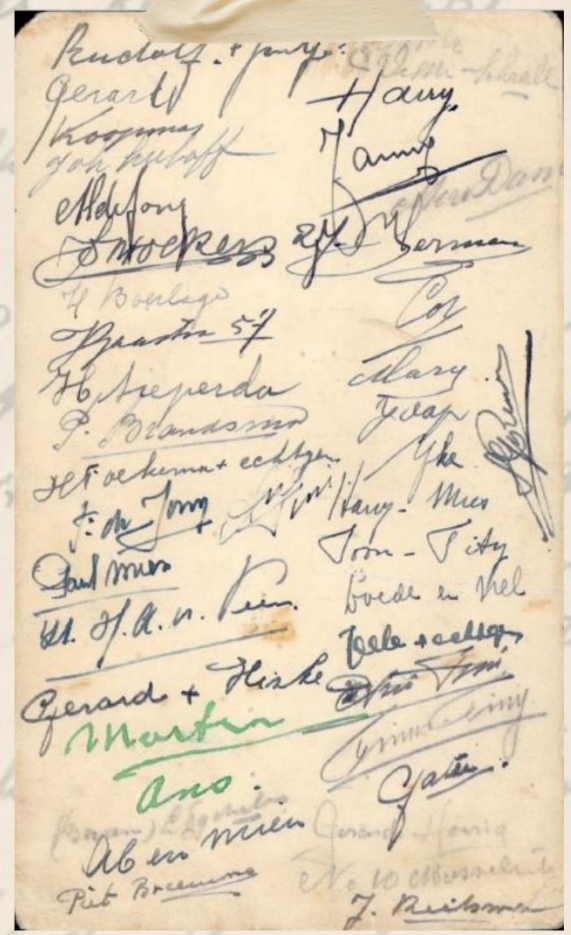

Terreur.

Menu

HUZAREN SALADE bestaande uit vleeschresten a La Kooy.
GROENTEN SOEP met gehakt van door gedraaide S.D.ers.

GEKOOKTE BOT(ten) van Edelgermanen.

GROENTE van tot moes geschoten valschermjagers.

GEKOOKTE BLOKZULTJES.

RUNDERLAP van geplette landverraders.

GROENTE van hooiberg artiesten a La Mussert.

GEKOOKTE GEKRABTE MOFFENMEIDEN KOPPEN.

PUDDING met geklutste landwachters.

KOFFIE met GEBAK.

Gemeente Súdwest-Fryslân

Met dank aan alle personen die een verhaal met ons hebben gedeeld om zo de verhalen bij een breder publiek onder de aandacht te brengen en te bewaren voor de toekomst.

Reinder Politiek

Jan Hiemstra

Janny Rollema

Ruby de Vries

Douwe Schellinga

Gerke Terpstra

Fred Kooi

Etie Kolthof

Enno van der Zee

Anneke Hoogenstrijd & Rombout Jongejans

Teatske Lanting

Sjoerd Leenstra

Annemarie Visser

Ate Louwsma

Jaap Dijkstra

Johann Schmid

Ellie Eekhof

Henk de Jong

Eric van den Berg

S. G. de Vos

Ruurd van der Zee

Jan van Wordragen

Voorwoord

De Tweede Wereldoorlog is een gebeurtenis uit het verleden die bij iedereen bekend is, maar ook een gebeurtenis die steeds verder van de nieuwe generaties af komt te staan. We zijn 80 jaar later, en personen die zelf de oorlog bewust hebben meegemaakt zijn er haast niet meer. Het wordt daarom steeds belangrijker om het verhaal van de Tweede Wereldoorlog te blijven vertellen, maar ook om de verhalen die er nog zijn, te verzamelen en te bewaren voor de toekomstige generaties.

Met deze publicatie hopen wij een bijdrage te kunnen leveren aan het veilig stellen van deze verhalen, en om ze door te geven in de toekomst.

Opdat wij niet vergeten.

Inhoud

Voorwoord 3
Kind in oorlogstijd 5
Wybrand en Theo Nota 10
Slaapverblijfplaats onderduikers 11
De Staverse Mistbel 12
De Haan 13
In krijgsgevangenschap 14
Strafkamp Yde 15
De oorlogsjaren van verzetsman Johannes Kingma 16
Dagboek van Hennie Louwsma-Reitsma 21
Bolsward in de oorlog 23
Grootouders in de Tweede Wereldoorlog 26
''van Blitz tot niets'' Kimswerd in de Tweede Wereldoorlog 29
Op tabak út 32
De vijf gebroeders 34
Molkwerum in oorlogsjaren 36
Een Oostenrijker in verzet 37
IJpe Terpstra 38
Evacués in Oosterlittens 41
Oorlogsdagboek Henny van den Berg 44
Jan Dirk Kooi 48
De oorlogsperiode 49
Dwangarbeid en de lopende reis terug 57
Rikie Dekkers – evacué in Bolsward 59

Kind in oorlogstijd

Verhaal door Janny Rollema Eizema

Ik was elf jaar toen de oorlog uitbrak. Hoezo uitbrak? Was dat onverwachts? Nu, voor de volwassenen niet. De oorlog was in September 1939 al begonnen. Maar iedereen hoopte vurig dat Nederland er buiten zou blijven. Net als 1914-18. Op 10 mei viel Duitsland echter Nederland binnen.

De eerste oorlogsdag

Wat herinner ik me nog van die eerste oorlogsdag? Dat mijn moeder huilde. Mijn oudste broer was namelijk soldaat en moest nu vechten. En ik? Ik ging gewoon naar school. De laatste dag voor de Pinkstervakantie. Dat betekende het laatste uur vertellen. En onze meester kon prachtig vertellen. Maar die dag stond zijn hoofd er niet naar. We moesten zelf maar wat lezen. Dezelfde vrijdag trokken Nederlandse troepen door de stad op weg naar de Afsluitdijk. Duizenden soldaten, per auto, te paard, op de fiets en te voet. Die zaterdag is het stiller. Maar er waren nog wel Nederlandse troepen in de stad, vlakbij het Broereplein. En de Duitsers kwamen er aan. Mijn vader werd bang. Wij woonden op de hoek van het Broereplein vlakbij het stadhuis. En als het een treffen werd tussen die twee legers zaten wij er midden in. We brachten een groot deel van de dag door bij slager Anema, die woonde toch wat meer achteraf. Of dat geholpen zou hebben zullen we nooit weten, want er kwam een bevel dat de Nederlanders Bolsward moesten verlaten. Wij konden weer naar ons eigen huis. Later op die middag kwamen de Duitsers en waren we 'bezet'.

Leven op bonnen

Na vijf dagen capituleerde Nederland na het bombardement op Rotterdam. In Bolsward leek alles weer normaal. Mijn broer werd net als andere militairen in krijgsgevangenschap genomen na het gevecht bij de Afsluitdijk. Mijn moeder was natuurlijk heel bezorgd, dat weet ik nog goed. Na een korte tijd kwam de een na de andere weer terug in Bolsward, mijn broer kwam als een van de laatsten gezond en wel weer thuis.

Stil aan kwamen er steeds meer levensmiddelen op de bon. Er kwam een distributie bureau. Daar kon je de bonnen afhalen. Elke week werd bekend gemaakt welke bonnen die week geldig waren. Voor kleding had je punten nodig. In het begin was er nog wel van alles genoeg, maar dat werd steeds minder.

Maar wij woonden in Friesland dus melk haalden we bij de boer, dat mocht niet, maar dat deed iedereen. De melk moest dan een nacht staan en werd dan afgeroomd. Van die room moest boter gemaakt worden. Schudden in een fles tot het samen ging klonteren. Dat moest ik natuurlijk en het was een heel werk. Het moest ook een beetje zuur zijn, anders werd het slagroom. We maakten ook zelf kaas. Daar moest stremsel in, hoe we daaraan kwamen weet ik niet meer.
Als de boeren oogsten lieten ze expres veel op het land liggen. Dan gingen we 'wait' zoeken. Het Friese woord voor tarwe denk ik. Dan was het nog niet klaar want met een mattenklopper moest er op een zak met aren geslagen worden, zodat de korrels los kwamen. Die moest je dan in de wind van de ene pan in de andere pan gooien zodat het kaf weg kon waaien. Vervolgens moest het fijngemalen worden in een koffiemolen en dan naar de bakker gebracht, die er brood van bakte. Mijn vader kocht wel eens een halve varkenskop, dan hadden we weer voor een poos vlees. Het probleem was om het niet te laten bederven, want van koelkasten hadden we nog nooit van gehoord. Een keer smaakte alles naar vis. Bah....hoe kon dat? De boer had het varken vismeel gevoerd. Maar ja, weggooien bestond niet, dus toch maar tegen heug en meug opgegeten.

Arbeidseinsatz

Al in juni 1940 moesten degenen die geen werk hadden naar Duitsland. In de oorlogsindustrie was werk genoeg. In 1942 moesten alle mannen tussen de 18 en 35 jaar naar Duitsland. Eerst kon je nog wel een vrijstelling krijgen. Mijn broer, die toen 21 was, moest ook gaan, maar als je nog op school zat hoefde dat niet. Mijn vader ging de ambachtsschool in Sneek bellen of er nog leerlingen geplaatst konden worden. Dat kon alleen bij de metselcursus. Zo leerde mijn broer die, al van af de lagere school bij mijn vader in de fietsenzaak werkte, het metselen en hoefde hij niet naar Duitsland. Mijn andere broer ging naar de HBS in Sneek.

In 1944 moest iedereen, die nog niet in Duitsland werkte, naar Drenthe voor de Arbeitseinsatz. Er moesten 550 mannen uit Bolsward en omgeving komen. Iedereen probeerde er onderuit te komen. De Duitsers dreigden dat als er geen 550 mannen zouden zijn, er woningen in brand worden gestoken, mensen worden doodgeschoten en vrouwen en kinderen worden weggevoerd. Het werd verschrikkelijk spannend. Niemand wilde, ook mijn broers niet. Zij doken onder bij familie buiten Bolsward. Toen het zo ver was kwamen er echter er maar een paar man opdagen. Met mijn moeder ben ik gaan kijken. Toen kwamen er enkele boten met Workumers aan. Ongeveer 200 mannen. De tramwagens stonden klaar. Er kwamen nog wat meer Bolswarders. Om drie uur vertrok de tram. De stad ontkwam aan een vreselijke vergelding.

Wat vreemd was dat sommigen echter al na een paar dagen terug kwamen en anderen volgden later. Ze gingen naar Drenthe en het bleek dat ze daar gaten moesten graven. Een Bolswarder werd daar dood geschoten. Volgens mij heette hij Hofman, hij had een zaak op de Marktstraat.
Sommigen kwamen te voet weer naar huis. Er waren ook jongens die helemaal op de fiets naar Drenthe gingen om hun vader, stiekem, op te halen. Die kinderen gingen dan op de terugweg bij hun vader achterop. Het waren barre tochten, vol van gevaren. Achteraf snap ik het nog steeds niet. Zo'n dwang en dreiging om de mensen daar heen te krijgen en toen kwamen ze weer terug.

Verduistering

Wat ook ingevoerd werd, toen de oorlog uitbrak, was de verduistering. Er mocht geen kiertje licht uit de huizen komen. Dat moest, opdat de Engelse vliegtuigen geen herkenningspunten konden waarnemen. Ik vraag me nog steeds of dat iets hielp, want ze konden de Duitse steden toch wel vinden. Straatlantaarns brandden natuurlijk ook niet. Je kunt je nu niet meer voorstellen hoe donker het op straat was, zeker als er geen maan was of als het bewolkt was. We hadden een radiumspeldje op onze jas. Als je uit het licht kwam lichtte dat nog een beetje op zodat je tegen niemand opbotste. Er zijn toen wel mensen verdronken in Bolsward omdat het zo donker was. Ik meen op de Dijlakker en op de Stoombootkade.

Radio's inleveren

Wat we ook moesten doen was: de radio inleveren. Radio centrale, een soort luispreker, mocht wel. Dan had je één zender en daar kwamen alleen door de Duitsers gecontroleerde berichten op en muziek. Dat namen we dus maar, maar onze radio leverden we niet in want dan kon je via de Engelse zender naar een Nederlandse zender luisteren: Radio Oranje. Het controleren of je de radio had ingeleverd was moeilijk, want lang niet iedereen had er één. Wij verstopten hem in de kelder in de werkplaats. 's Avonds werd hij er uit gehaald en konden we naar het echte nieuws luisteren. Soms sprak de koningin en dat waren hele plechtige momenten. 's Nachts hoorden we de Engelse vliegtuigen overvliegen, die naar Duitsland gingen te bombarderen. Een monotoon gedreun. Gelukkig kwamen ze niet voor ons, maar ik dacht wel eens aan die kinderen in Duitsland waar hele steden plat gegooid werden.

De Liberator

Maar op 22 dec 1943 (mijn moeder was jarig) vond er om half drie een luchtgevecht boven Bolsward plaats. Het was bewolkt, je zag niks. Toen werd er een LiberatorB-24, een Engels toestel aangevallen door Duitse jagers. De Liberator vloog in brand en kwam in een weiland neer. Honderden mensen kwamen er op af. Mijn broer zei: “niet gaan kijken, veel te gevaarlijk”. En hij had gelijk. De Duitse soldaten, die al gauw bemerkten dat er nog bommen aan boord waren, hadden grote moeite de toestromende bevolking op afstand te houden. Om half acht volgde er een enorme knal en spatte alles uit elkaar. Ramen in de straten in de buurt waren kapot gesprongen. Later bleek dat er tien bemanningsleden bij zijn omgekomen.

De tijd verstreek. Iedereen hoopte op de invasie die ons van uit Engeland beloofd werd. Maar waar en wanneer? Bij ons in de werkplaats hing een grote landkaart waarop met spelden werd bijgehouden hoe ver de geallieerden waren. Altijd gingen de gesprekken daar over. En ineens was het zo ver. Op 6 juni 1944 bereikten de geallieerden Normandië. Nu was het einde in zicht! Althans, dat dachten wij. In september landden de parachutisten bij Arnhem maar helaas verliep de strijd niet zo als wij vurig hoopten.

Amper elektriciteit

Er kwam nog een lange winter achteraan. Er was aan alles gebrek. We hadden geen gas en elektriciteit meer. Eerst was nog halve dagen elektriciteit, maar dat duurde ook niet lang meer en waren we helemaal afgesloten. Er werd van alles verzonnen om licht te maken. Met een dynamo van een fiets bijvoorbeeld, dan moest er wel de hele avond iemand trappen. Wij hadden geluk omdat wij carbid hadden. Dat gaf nog wel aardig licht, maar de meesten hadden alleen maar een ‘drijvertje’. Dat was een glaasje water, daar boven op een beetje olie en daar een lontje in. Het was wel heel summier licht, nog minder dan een kaars. We hadden niet zo veel elektrische apparaten, maar wel een stofzuiger en strijkijzer. Het werd dus alle dagen met stoffer en blik de kamer door en af en toe de rest van het huis aanvegen. Voor het strijken hadden we gelukkig nog een oude strijkbout die op de kachel verwarmd moest worden. Koelde die te veel af dan moest je toch wachten dat die weer warm genoeg was. Niet te warm want dan had je zo een schroeiplek. En die kreeg je er nooit meer uit.

Ik las in de krant dat een gemiddeld huishouden 100 elektrische apparaten inclusief lampen in huis heeft. Wij hadden er toen drie en wat lampen. Voordat we elektriciteit, nog voor de oorlog, hadden we gasverlichting. Dat noemden ze een ‘kousje’ en dat was een heel teer breekbaar geval. Als mijn broers eens boven aan het stoeien waren, riep mijn moeder angstig: “Dink om’ kouske!!!!!!”.
Maar gas hadden we nu ook niet meer.

Gaarkeukens

De gemeente stelde gaarkeukens in. Daar had je ook weer bonnen voor nodig. Mijn vader ruilde hier of daar wat en dan hadden we een paar porties extra. Maar dat moest wel opgehaald worden en dat was meestal mijn taak. Die emmer was best zwaar. Ik moest naar het tramstation, waar de uitdeling was. Onderweg terug dacht ik: kon ik maar een touw spannen van hier naar huis, dan hing ik daar die emmer aan en kon ik hem zo naar huis duwen. De eerste keer viel de smaak erg mee. Het was zelfs lekker. Maar er was kennelijk toch iets verkeerd gegaan, heel Bolsward die nacht aan de diarree. Dat was gelukkig eenmalig. De smaak werd er trouwens in de loop van de tijd niet beter op, meestal stamppot rapen. Een keer kwam ik thuis, de tafel was al gedekt en toen ontplofte er iets in de kachel. Het deksel vloog van de kachel en even later daalde er een regen van roet neer. De borden, de tafel en stoelen wat afgeveegd, gelukkig zat er nog een deksel op het eten. Daarna hebben mijn moeder en ik

die hele middag de kamer moeten schoonmaken. Wij stookten wel oude fietsbanden, daar kwam het waarschijnlijk van.

Honger en evacués

We leden geen honger. Dat was in Noord - en Zuid Holland wel anders. Die mensen kwamen naar Friesland op de fiets, zonder banden of met 'kussiebanden', dat was een fietsband gesneden uit een oude autoband. Mijn vader maakte die ook, het fietste voor geen meter. Bij de boeren was er voor hun nog wel wat eten te krijgen, meestal door wat te ruilen, maar als ze vreselijk veel pech hadden, namen de Duitsers het hun op de Afsluitdijk weer af. Ook kwamen er veel evacuees naar Bolsward, mensen uit Brabant of Limburg, die daar gedwongen weggestuurd waren. In die tijd waren die provincies al bevrijd. Maar ja, deze mensen konden niet terug. De verwarming was ook een groot probleem. Iedereen had toen nog een kachel die moet cokes gestookt moest worden. Alleen was er praktisch geen cokes meer te krijgen. Dus dat werd hout, maar dat raakte ook snel op. Toen kregen de mensen in Bolsward toestemming om een boom op de Snekerweg om te zagen. Dat viel met een gewone zaag nog niet mee. Hele families waren met elkaar aan het zagen. Het was heel gezellig op de Snekerweg. Wij hadden een trekzaag, dan konden je tenminste met z'n tweeën zagen. Maar het bleef een hele klus. En dan moest de boom nog naar huis gesleept worden, thuis in stukken zagen en dan gekapt worden. Dat hout was natuurlijk veel te nat en moest dus achter de kachel eerst gedroogd worden. Bij ons is de boom niet opgemaakt. Jaren na de oorlog stond hij nog gedeeltelijk in de garage.

Een gebrek aan alles

Er was in het laatste jaar aan alles gebrek. We kochten een schapenvel. Daar moest eerst de wol afgeplukt worden. Een spinnenwiel werd gekocht en daar werd het garen op gesponnen en dan moesten we twijnen, een draad maken. Dat was nog wel een moeilijk werkje. De een had er beter slag van dan de ander. En dan konden we kleren breien. Of we haalden oude gebreide dingen uit en maakten er weer iets nieuws van. We verfden de wol ook wel. Dat lukte wel aardig. We maakten van twee kledingstukken ėėn. Van een oude broek van mijn broer maakte ik een rokje. Schoenen was ook een groot probleem. In de zomer liepen we op 'kleppers', een houten zool met een stuk band er om heen.

En dan was er het gebrek aan zeep. Daar werd net als zo veel dingen een surrogaat van gemaakt. Je kon er wel mee wassen, maar schoon werd het niet. Luizen en vlooien vierden hoogtij. Alle dagen werd ik met de luizenkam gekamd en ik zie nog mijn moeder s'morgens de dekens nakijken op zoek naar vlooien. We kregen ook nog schurft, vreselijke jeuk. Om dat kwijt te raken moest je voor het naar bed gaan helemaal ingesmeerd worden met een stinkende zalf. De volgende dag moest je je helemaal wassen, schone kleren aan, alle lakens in de was en de dekens zo veel mogelijk luchten. Een heel gedoe, maar het was wel afdoende. We hadden toen een evacuee uit Amsterdam, een meisje dat jonger was dan ik. En zij moest weg vanwege de schurft, ik vond het heel jammer dat ze weg moest.

Schuilplaats

In vergelijking met de Hollandse provincies hadden wij het nog niet zo slecht. De Jodenvervolging, daar hoorden wij alleen maar van. In Bolsward woonden al geen joden meer toen de oorlog begon. Wel kwamen hier steeds meer kinderen langdurig logeren waarvan we niet wisten dat ze joods waren.
Er was altijd dreiging. Wat zou er nu weer gebeuren? Zouden mijn broers naar Duitsland worden gestuurd? Er werd besloten dat er een schuilplaats voor mijn broers moest komen. Maar waar? Nu, creatief waren ze wel. De oude regenwaterbak die niet meer gebruikt werd sinds we waterleiding hadden zat ergens achteraan op het dak. Dat werd de schuilplaats. Hoe moest je daar komen? Dat was niet zo eenvoudig. Op zolder eerst door het dakvenster klimmen, dan kwam je in de goot tussen ons huis en dat van de schoenmakerij. Dan door de goot naar achter en daar was dan die regenwaterbak. Ik ben er zelf nooit in geweest, dat was mij te eng.

Lekke band

Hoe het in een noodgeval ook afgelopen zou zijn, daar heb ik nooit zo' n goed gevoel over gehad. Alleen de beslapen bedden was al een bewijs dat mijn broers in de buurt waren. Gelukkig is het niet nodig geweest. Alhoewel… op een nacht ging de bel. Grote schrik! Mijn aanstaand schoonzusje, die wel eens bij ons sliep, omdat je na achten niet meer buiten mocht, deed de deur open. Er stond een Duitse soldaat op de stoep. Hij had een lekke band. Dus dat viel mee. Mijn vader heeft in de kamer bij het licht van de carbidlamp de band geplakt. Iedereen wilde eigenlijk wel een beetje saboteren, mijn vader dus ook en hij dacht: "ik plak hem maar niet al te best". De soldaat weer weg en alles in rust. Een uur later. Weer de bel. Dezelfde soldaat, de band was weer lek. Toen heeft mijn vader hem maar wat beter geplakt.

Bevrijding

Maar eindelijk kwam in april de bevrijding nader. We hoorden steeds het kanongebulder dichterbij komen. Toen kwam de nacht van 13 op 14 april. De Duitsers trokken terug richting de Afsluitdijk. 's Avonds hoorden wij schoten en geschreeuw op straat, vlakbij ons huis. Wij waren doodsbang. We strompelden in het pikkedonker door de werkplaats naar een hok daarachter. Dat leek ons de meest veilige plaats. Achteraf bleek dat een Duitser pech had met de auto. Op zoek naar een garage stuitte hij op de ondergrondse. Die mannen schrokken zo, dat ze hem doodschoten. Andere Duitsers vonden later het lijk en uit wraak haalden en ze die avond uit de dichtstbij staande huizen vier mannen op. Dat gebeurde niet ver van ons vandaan. Die vier mannen werden door de stad naar de andere kant van Bolsward gevoerd. Daar kregen ze wat handgemeen en één van die mannen wist te ontkomen. De andere drie mannen werden daar doodgeschoten, in de laatste oorlogsnacht in Bolsward.

Figuur 1 De vader van Janny die van autobanden kussiebanden maakt.

Op zaterdag en zondag trokken de laatste Duitsers door de stad. 's Middags om vijf uur vertrokken de laatsten. Ze bliezen achter zich de Blauwpoortsbrug op. Een enorme knal waardoor 350 woningen werden beschadigd. In de nacht daarna kwamen de eerste Canadese officieren aan op het stadhuis. Daar werd het Wilhelmus gezongen. Mijn vader, die absoluut niet kon zingen en het ook nooit deed, stak zijn hoofd boven uit het raam en zong het Wilhelmus mee. Een ontroerend moment, dat ik nooit ben vergeten.

Wij waren vrij. Die dag was ik 16 jaar geworden

Wybrand en Theo Nota

Verhaal door Ruby de Vries

Op zondagochtend 9 april 1944 waren twee broers van mijn opa, Wybrand Nota en Theo Nota, met nog enkele andere jongens in het park aan de Snekerstraat. Toen zij de Snekerstraat op wilden lopen zagen ze plotseling een motor met twee Duitsers erin. Later bleek dat ze bij twee meisjes in de Pater Brugmanstraat waren geweest. Toen het groepje de twee Duitsers op hun motor zag naderen, renden ze snel naar een verderop gelegen koffiehuis ('Het Park' geheten).

Eenmaal binnen dachten Wybrand, Theo en de anderen dat ze aan de Duitsers waren ontkomen. Ze wisten echter niet dat de Duitsers hen bij het koffiehuis naar binnen hadden zien gaan. Niet veel later stapten de twee Duitsers dus ook het etablissement binnen. De jongens sloegen weer op de vlucht. Vijf van hen, waaronder Wybrand en Theo, renden naar achter. Een andere jongen bleef binnen en deed alsof hij een NSB'er was. Terwijl Wybrand, Theo en de andere voortvluchtigen over een hek in de achtertuin probeerden te klimmen, begonnen de Duitse mannen ineens te schieten. Wybrand en Theo waren de laatsten die bij het hek waren aangekomen. Theo zat er al op, maar Wybrand stond nog beneden. Theo werd in zijn lever geraakt en raakte zwaargewond, terwijl Wybrand dodelijk werd getroffen en ter plekke overleed. Hij was 22 jaar.

Theo is later in een rolstoel beland, omdat hij polio kreeg. Toch bleef hij altijd positief, ondanks alles wat hij had meegemaakt. Ook had hij veel humor. Zo is er een hele komische anekdote van Theo die nog steeds wordt verteld in mijn familie. Mijn opa, zijn broers en zussen kwamen uit een groot rooms-katholiek gezin. Op een gegeven moment had Theo een bezoek gebracht aan Lourdes: een katholiek bedevaartsoord in Frankrijk. Op een familieaangelegenheid, volgens mij een verjaardagsvisite of iets dergelijks, vertelde Theo dat hij daar een wonder had zien gebeuren. De aanwezigen, waaronder mijn opa en een aantal andere broers en zussen, hingen aan zijn lippen. Ze wilden natuurlijk dolgraag weten welk wonder er had plaatsgevonden. Theo had in Lourdes een man gezien, zo vertelde hij, die net als hem in een rolstoel zat. De geestelijken hadden hem met rolstoel en al het water in gereden, aldus Theo, met als doel hem te genezen van zijn beperking. "En toen Theo, en toen?" riep iedereen in koor. Theo antwoordde: "Toen reden ze hem weer uit het water, en had hij twee nieuwe banden."

Slaapverblijfplaats onderduikers

Verhaal en foto's door Anneke Hoogenstrijd & Rombout Jongejans

Aan De Leane 2 in Kûbaard staat een mooie kop- hals- rompboerderij, waar Anneke en Rombout wonen. Vorig jaar hebben zij de tussenkamer in de hals van de boerderij geïsoleerd. Daarbij zijn oude wanden verwijderd en kwamen een tweetal herdenkingen aan onderduikers tevoorschijn. Uit overlevering wisten zij van iemand die in 1929 op de boerderij was geboren dat die er moesten zijn. Het betreft een steen, circa 15 bij 50 cm waarop staat ''slaapverblijfplaats J. G. Andela 11 december 1944.'' Daarnaast een vrij grote tekening met daarop de datum 6 juni 1944 D-day. De steen hebben Anneke en Rombout in een nis geplaatst zodat deze zichtbaar blijft. Wie J.G. Andela precies is, is niet bekend.

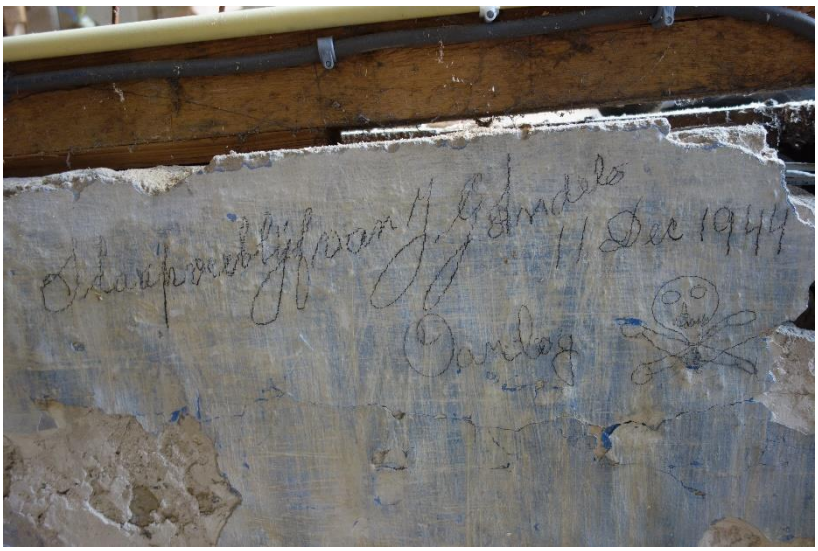

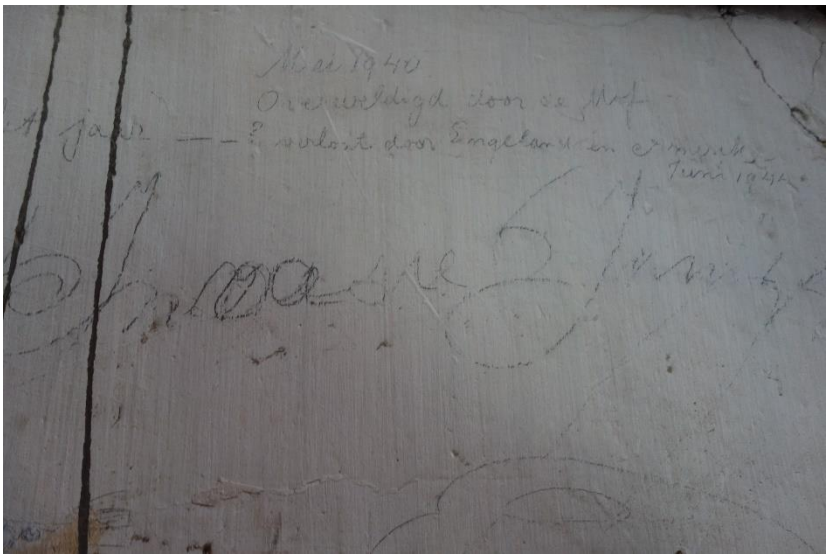

De Staverse Mistbel

Verhaal en foto's door Douwe Schellinga

Ver voor de Tweede Wereldoorlog stond op de Noorderdam een gebouwtje met daarop de Mistbel. De Mistbel deed dienst als waarschuwingssignaal voor de scheepvaart op de Zuiderzee/IJsselmeer. Op zeker moment werd de Mistbel vervangen door een misthoorn welke werd geplaatst op de Zuiderdam. Rijkswaterstaat gaf mijn vader (timmerman-aannemer) opdracht om het gebouwtje af te breken. De Mistbel (klok) werd door de havenmeester opgeslagen.

In de Tweede Wereldoorlog haalden de Duitsers i.v.m. de oorlogsindustrie alle bronzen klokken uit de kerktorens en andere gebouwen. De klok van de Hervormde kerk te Staveren werd derhalve gevorderd. Om te voorkomen dat de Mistbel ook zou worden meegenomen besloten mijn vader en de havenmeester om deze klok te laten ''onderduiken''.

Na de bevrijding miste de Staverse gemeenschap het klokgelui op de zondagmorgen en dat bracht mijn vader en de havenmeester op het idee om de Mistbel die ongebruikt onder een houtbult lag in de kerktoren te hangen. Rijkswaterstaat gaf toestemming en de Mistbel werd kerkklok. De klok heeft dienst gedaan totdat de originele klok terugkwam uit Duitsland.

Via omzwervingen door de gemeente Hemelumer Oldeferd (ook daar waren kerken zonder klok) kwam de Mistbel uiteindelijk terecht in de klokkenstoel op Skarl waar hij bij begrafenissen nog steeds dienst doet.

De Haan

Verhaal door Douwe Schellinga

In mei 1940 vielen de Duitsers Nederland binnen. In de buurt van Staveren was een groep soldaten gelegerd met de bedoeling om via het IJsselmeer naar Noord-Holland te gaan. Via de afsluitdijk lukte het niet. In de Kazematten op Kornwerderzand zaten Nederlandse soldaten en de bruggen waren opgeblazen.

De bedoeling was om de vissersvloot te vorderen evenals de Bosman (veerdienst Staveren – Enkhuizen). Dit laatste mislukte omdat het personeel de boot onklaar had gemaakt. Op het IJsselmeer, voor de kust van Staveren, lag een kanonneerboot van de Nederlandse marine om het Duitse leger te verhinderen over te steken. Op bevel van de burgemeester moest de Staverse bevolking evacueren en zij vetrokken richting Warns en omstreken.

Door toedoen van de marine zijn twee Duitsers om het leven gekomen en waren er drie granaatinslagen in twee woningen en de pijp van Bosman. De haan op de Doopsgezinde kerk werd tijdens een beschieting geraakt. Toen de haan, jaren later op een winderige dag van de kerk waaide, kwam deze bij mij in de werkplaats terecht en ontdekte ik het verloop van de kogel.

Een nieuwe haan pronkt sindsdien op de kerk en de oude staat tentoongesteld in de kerk. Wanneer er Tsjerkepaed is kan de ''aangeschoten'' haan bekeken worden en word het verhaal zoals hier beschreven vertelt.

In krijgsgevangenschap

Verhaal en foto door Teatske Lanting

Sake Lanting groeit op als een normale Friese jongen in Boazum, een klein dorpje in Baarderadeel, maar in de beginjaren van de oorlog, besloot hij om naar Duitsland te vertrekken om daar te gaan werken. Hij zal toen ongeveer 18 of 19 jaar zijn geweest. Voor de familie van Sake is het altijd onduidelijk gebleven wat zijn reden is geweest om te vertrekken, was dat vrijwillig of niet? Temeer omdat zijn vader in die tijd al erg ziek was. De broer van Sake, en de vader van Teatske, dacht altijd dat Sake vrijwillig naar Duitsland was gegaan, maar sprak er niet graag over, zeker omdat hij zelf later in 1944-45 moest onderduiken om tewerkstelling te ontkomen, wat het extra pijnlijk maakte.

Terwijl Sake in Duitsland was, schreef hij zo nu en dan naar zijn moeder. In 1943 kreeg ze een foto toegestuurd. Sake en een groep jonge mannen, met op de achterkant geschreven *''Ons lager Markersdorf'',* Markersdorf is een regio nabij de Poolse grens, of daar een Duits werkkamp is geweest is niet duidelijk.

Sake komt in 1945 te overlijden in het Duitse Siershahn, wat in het Duitse Ruhrgebied lag. Het was een Frans krijgsgevangenenkamp. In deze kampen werden groepen Duitse gevangenen geïnterneerd, dit gebeurde onder de meest erbarmelijke omstandigheden. Sake komt er dus om het leven in juli 1945. Pas in december 1945 krijgt de familie Lanting bericht dat hun zoon is overleden in Duitsland.

Ook in het gemeentearchief komt Sake voor. De Franse kampleiding van het voormalige krijgsgevangenenkamp Siershahn heeft naar het katholieke parochiekantoor in Siershahn een lijst gestuurd met Duitse soldaten die in het kamp gestorven zijn. Onder deze personen was ook Sake Lanting, die op 24 juli 1945 gestorven is, en op dezelfde dag begraven op de begraafplaats van het naburige Dernbach. Dit wordt in een spijtbetuiging gemeld aan de familie Lanting.

Daarnaast heeft de gemeente Baarderadeel een kopie ontvangen van de overlijdensakte van Sake Lanting. Waar Sake omschreven wordt als: SS-Anwärter. Gek genoeg wordt deze akte pas in 1954 opgesteld in Berlijn en gedeeld met de gemeente Baarderadeel.

Teatske Lanting vond onlangs in haar ouderlijk huis enkele brieven en een foto. Geschreven door een man uit Amsterdam die samen met Sake in Siershahn had gezeten. Hoe hij zelf in het kamp was beland wilde hij in het midden laten wel wilde hij de moeder van Sake graag mededelen dat hij van Sake wist dat hij het Duitse uniform altijd met tegenzin had gedragen, maar of dat echt zo is geweest, blijft onduidelijk.

Figuur 2 Sake Lanting stuurt in 1943 deze foto vanuit Duitsland naar zijn moeder

Strafkamp Yde

Verhaal door Sjoerd Leenstra

Mijn vader Freerk (Frits) Leenstra was 16 jaar oud toen de Tweede Wereldoorlog begon. Hij woonde met zijn ouders, broer en zussen op een boerderij bij Hindeloopen, waar nu de Camping ter hoogte van het badpaviljoen is.

In de oorlog werden Nederlanders die 18 jaar of ouder waren op enig moment verplicht voor de bezetter te werken. Om hieraan te ontkomen is mijn vader toen in de nabije omgeving onder een valse naam, met behulp van een vals persoonsbewijs, gaan werken. Hij had dus toen ineens een andere naam en geboortedatum, wat hem drie jaar jonger maakte, zodat hij even vooruit kon.

Later in de oorlog is mijn vader uiteindelijk toch opgepakt en afgevoerd naar strafkamp Yde in Drenthe. Dit strafkamp zat in een gevorderd schoolgebouw. De lokalen waren klein, en soms werden er wel veertig man in één lokaal gestopt. Niet hygiënisch en niet veilig.

Onder toezicht van de Duitse bezetters moesten de gevangenen onder andere loopgraven en schuttersputten graven. De omstandigheden waren somber. Er moest hard gewerkt worden. Even rustig aan doen zat er niet bij. Mijn vader vertelde dat tegen het einde van de oorlog de bewakers oudere Duitse soldaten waren en toen niet al te sterk meer waren. Toen zijn er twee groepen ‘gewoon’ naar huis gelopen, zo vertelde mijn vader. Één groep ging richting Zwolle naar het zuiden en de tweede groep, waar mijn vader ook in zat, ging richting het noorden naar Friesland.

Hij is in drie dagen uiteindelijk thuisgekomen. Onderweg ‘logeerden’ ze in boerenschuren, wat niet zonder gevaar was. Sommige boeren waren namelijk niet te vertrouwen doordat ze voor de Duitsers waren en bij de NSB zaten. Eerder waren er bij een vluchtpoging twee gevangenen doodgeschoten, dus het was nog wel riskant. Maar Freerk Leenstra komt gelukkig weer heelhuids thuis.

Figuur 3 Vals persoonsbewijs Freerk Leenstra

De oorlogsjaren van verzetsman Johannes Kingma

Verhaal aangedragen door Annemarie Visser

De beginjaren van de oorlog bracht Johannes door in het terpdorpje Janum, in het Noorden van Friesland, waar hij ook geboren is. Kingma werkte bij de Zuivelfabriek in Birdaard, waar hij in eerste instantie was vrijgesteld voor werk in Duitsland omdat hij een geschoold werknemer was. In 1942 werd die situatie anders. De directeur van de zuivelfabriek moest drie van zijn arbeiders beschikbaar stellen voor de arbeidsinzet. Kingma werd door zijn baas aangewezen, om de plaats in te nemen van een getrouwde collega. Kingma weigerde, en kreeg ontslag.

Er volgden meerdere oproepen om naar Duitsland te gaan, en deze negeerde Kingma allemaal. Hij zocht een uitweg voor de moeilijke situatie. Met zijn beste vriend Piet Hofing bedacht hij een plan om naar Engeland te vluchten, maar het overmoedige plan ging niet door omdat zij niet samen op een schip konden worden geplaatst.

Geen uitweg

Johannes Kingma zag op een gegeven moment geen uitweg meer, mede door de schrijnende situatie thuis waar ze in armoede leefden, en besloot zich te melden bij het Arbeidsbureau. Hij dacht samen met Piet bij een zuivelfabriek in Zuid-Duitsland terecht te komen. Beide mannen hadden al plannen gemaakt hoe ze vanuit het zuiden van Duitsland naar Zwitserland en later Engeland zouden vluchten, maar eenmaal over de grens werden ze niet naar het zuiden gebracht, maar werden ze ingezet bij een machinefabriek Klöcknerwerke in Osnabrück, waar ze moesten meehelpen met het laden en lossen van spoorwagons.

De omstandigheden in Duitsland waren redelijk, maar het eten was slecht. Ze kregen koolsoep te eten, en hadden vaak honger. Kingma ging soms ’s avonds op rooftocht om wat te eten te vinden, en kwam terug met knolrapen. Johannes en Piet bleven nadenken over hoe zouden kunnen vluchten, en besluiten het er op een dag op te wagen. Samen met nog een andere jongen deden ze zich voor als Duitsers. Onderling spraken ze Duits met elkaar, en kochten een treinkaartje van Osnabrück naar Meppen, dicht bij de Nederlandse grens. Lopend probeerden ze richting het Noorden te gaan, richting Bellingwolde. Het drietal raakte verdwaald, en werden gesnapt door een Duitse grenswachter die de jongens overbracht naar het politiebureau in Aschendorf, nabij Papenburg, waar ze een nacht in een cel moesten doorbrengen voordat ze werden teruggebracht naar het lager in Osnabrück.

Terug in Janum

In mei 1943 doet Johannes Kingma een poging tot het indienden van een verzoek voor verlof vanwege het 25-jarig huwelijksjubileum van zijn ouders, maar kan daarbij Piet niet meenemen, en besloot toen om te blijven. In juli volgt er een tweede poging tot verlof, dit keer tegelijk met Piet. Zij mochten samen weg, onder de belofte dat zij weer terug zouden keren naar de Klöcknerwerke. Eenmaal in Janum aangekomen besloot het tweetal om onder te duiken. En dat bleek daar redelijk eenvoudig.

In september 1944 ging Johannes bij Piet Hofing langs, die inmiddels een fietsenwerkplaatsje in Janum had geopend, ondanks dat ook hij nog ondergedoken was. Maar net op die dag zagen ze een Duitse patrouille van twee soldaten aankomen, en vluchtten samen de weilanden in. Johannes en Piet werden door de Duitsers beschoten. Een van de kogels vloog langs hem heen, waarop Johannes zich in de sloot liet vallen. Het lukte Piet om te ontkomen. Johannes werd gearresteerd. Tegen de commandant in Dokkum vertelde Johannes de smoes dat hij aan het werk was als boerenarbeider, en erg was geschrokken toen er opeens gewapende mannen op hem afkwamen. De smoes werkte, want hij werk vrijgelaten.

Verzet in Sneek

Veilig voelden ze zich niet meer. Chris Hofing, een oud-marechaussee en de oudere broer van Piet, was commandant van een verzetsgroep in Sneek en kon de twee jongens goed gebruiken. Hij haalde ze naar Sneek en bracht ze onder op het adres Suupmarkt 10, waar de dames Masselink-Reitsma een kruidenierszaak hadden. Johannes kreeg daar ook een vals persoonsbewijs op naam van Rudolf van Eijk.

De verzetsgroep van Hofing was in BS-verband belast met het voorbereiden en uitvoeren van sabotage-acties. Op het adres Suupmarkt 10 lagen wapens en springstoffen verborgen. Het pand was oud en had zeer veel verborgen hoekjes en geheime bergplaatsen. Op de zolder heeft Johannes Kingma vaak vuurwapens schoongemaakt. Ook werden er schietinstructies gegeven door een zekere De Koning, een Nederlandse Canadees die als geheim agent-instructeur in Friesland was gedropt.

Figuur 4 rechts Suupmarkt 10 te Sneek

Wapentransporten

Johannes Kingma was betrokken bij wapentransporten. In de winter van ’44-’45 ging hij samen met Chris en Piet Hofing op schaatsen naar Gaastmeer, om daar een partij wapens weg te halen. Onderweg belandden zij in een sneeuwstorm. De wapens, waaronder een bazooka, werden op een slee geladen en over de weg naar de boerderij van een zekere de Jong in Osingahuizen gebracht. Als veiligheid hadden zij bovenop de slee een machinegeweer (brengun) opgesteld, afgeschermd met een dekkleed.

Samen met Piet is Johannes naar Dokkum gefietst, naar dr. Sipkes, die hem toen hij nog woonachtig in Janum was, medisch had gekeurd. Dit keer ging hij naar de dokter om wapens en springstoffen op te halen. Deze wapens moesten daar weg omdat het verzet in Dokkum begin ’45 was opgerold. Veertien verzetslieden waren gefusilleerd. Onderweg werden de twee bij een straatcontrole aangehouden, maar ze waren goed voorbereid. Ze deden zich voor als monteurs die voor een reparatieklus op weg waren naar de Zuivelfabriek. Om hun dekmantel te bekrachtigen en geloofwaardig over te laten komen hadden ze zelfs een gereedschapskist mee op de fiets. Ze overnachten bij de ouders van Johannes in Janum, en horen daar de volgende ochtend dat de wapens reeds elders waren ondergebracht.

Overvallen

Kingma hielp ook bij overvallen op zuivelfabrieken (in Uitwellingerga en Scharnegoutum), waarbij partijen kaas werden buitgemaakt. De kaas zou daarna naar de hongerende bevolking in het westen van Nederland worden gebracht. Bij de overal in Scharnegoutum zat de directeur van de fabriek in het complot. Hij liet zich bereidwillig door de verzetsmannen opsluiten.

In januari 1945 bereidde de verzetsgroep een overval op het politiebureau aan het Martiniplein in Sneek voor. Politieman Brouwer, lid van de verzetsgroep, zou vroeg in de ochtend op een bepaalde tijd de deur open zetten, waarna de groep het overige politiepersoneel zou overmeesteren en de gevangenenvellen zou openen. De eerste keer ging de actie niet door: de hele groep had de nacht doorgebracht aan de Suupmarkt 10. Op weg naar het Martiniplein werden zij gewaarschuwd: de

Sicherheitsdienst was net gearriveerd en het hele politiebureau was in rep en roer. Volgens Johannes had dit te maken met de Joodse slager Sjakie de Wilde, die op het politiebureau gevangen zat. Deze had geprobeerd om door omkoping van een landwachter te ontsnappen, het geen net in die nacht was ontdekt.

De Tweede poging, op 12 februari 1945, was raak. De nacht werd doorgebracht in het gebouw van de HBS aan de Westersingel in Sneek. Brouwer had nachtdienst en zette de garagedeuren van het politiebureau open. Met elf man, waaronder Johannes Kingma, ging de verzetsgroep naar binnen. De aanwezige landwachters, politiemannen en de Duitse commandant werden onder bedreiging van vuurwapens in een cel opgesloten. Er viel geen schot. Een twintigtal gevangenen, allen onbekend voor Johannes, werden bevrijd en via het HBS-gebouw naar onderduikadressen gebracht.

Een nieuwe opdracht

De groep had opdracht gekregen om op de avond of nacht van maandag 9 april langs de weg Sneek – Leeuwarden staande bomen om te zagen zodat die dwars over de weg kwamen te liggen, waardoor terug trekkende Duitsers zouden worden opgehouden. Een tweede opdracht was sabotage van de spoorlijn Sneek – Leeuwarden. Om de uitvoering van die taken te bespreken en het werk te verdelen was de gehele groep bijeen gekomen in de woning van de ouders van D. Boomsma omdat de woning aan de Suupmarkt 10 na een Duitse inval geen veilige plek meer was.

De woning van de ouders van Boomsma stond met de bedrijfsgebouwen op een betrekkelijk smalle strook grond aan het scheepsvaarwater. Na afloop van de vergadering fietsten de aanwezigen twee aan twee weg. Het eerste koppel; Jan Dijkstra en ''Charlie'' (echte naam niet bekend), stuitten op een Duitse patrouille. In plaats van koelbloedig door te fietsen, schrokken zij en maakten rechtsomkeert, terug naar het erg van Boomsma. De Duitsers kregen hierdoor argwaan en besloten om hen te volgen. De leden van de verzetsgroep zagen geen andere keus dan de fietsen te laten staan om dan te proberen lopend weg te komen.

Een tragische gebeuren

Johannes Kingma ging samen met Piet en Chris Hofing, Jan Dijkstra en Jan Willem van der Kouwe lopend langs het water terug. Op het terrein van pottenbakkerij Dijkstra werden zij onder schot genomen door één van de gealarmeerde Duitsers. De vijf staken hun handen omhoog omdat zij ongewapend waren. De Duitse soldaat was alleen, en Johannes overwoog om hem te overmeesteren. Voordat hij echter iets kon doen, rende Jan Dijkstra plotseling weg. De Duitser haalde de trekker over, maar zijn pistool was niet doorgeladen, zodat het ketste. Hierop renden ook Piet, Chris en Willem weg. Johannes bleef aanvankelijk staan, maar toen de Duitser achter de vluchters aanging, zocht hij zijn toevlucht tussen omstanders, die op de commotie waren afgekomen. Door een familie in de buurt werd Johannes in een schuilhok op zolder verborgen. Terwijl hij in deze schuilplaats zat hoorde hij geweervuur. Hij voelde zich niet veilig op die zolder en besloot een poging te wagen naar een adres te komen, wat verder van deze gevaarlijke situatie verwijderd was. Vermomd in een lange regenjas is Johannes, begeleid door het zoontje van de familie, naar het centrum van Sneek gefietst.

Op een veilig adres ontmoette hij Piet en Chris, die eveneens waren ontkomen. Van hen hoorde Johannes dat Willem van der Kouwe gewond was geraakt door een schot van de Duitser. Toen Jan Dijkstra van der Kouwe probeerde te helpen, werd hij door de Duitser doodgeschoten. Van der Kouwe werd in het ziekenhuis opgenomen met een schot door de longen. Hij overleefde de oorlog. De gebeurtenissen op die avond hebben bij Johannes een niet te beschrijven indruk achter gelaten.

Sabotageacties

Ondanks deze dramatische gebeurtenissen, waarbij twee leden werden uitgeschakeld, heeft de verzetsgroep geprobeerd de sabotageacties volgens plan uit te voeren. In de nacht, omstreeks 12 of 13 april, stonden leden van de groep-Hofing op wacht aan de Leeuwarderweg, terwijl de verzetsgroep Scharnegoutum bomen omzaagde. Johannes en Piet zagen vanuit de richting Leeuwarden een Duitse patrouille komen (later bleken dit Fallschirmjäger te zijn). Zij verborgen zich in de greppel langs de weg en seinden met een rode zaklamp in de richting van de overige leden van de groep, die bij de zaagploeg stonden. Dit sein werd niet gezien, omdat de anderen net op dat moment werden afgeleid door een vrachtwagen van de andere kant. De Duitse patrouille verraste de zaagploeg, waarop een vuurgevecht ontstond. Hierbij zijn aan Duitse zijde doden en gewonden gevallen, terwijl de twee verzetsgroepen ontsnapten. Johannes Kingma en Piet zagen het gevecht, maar konden door de grote afstand niet mee vuren. Na afloop namen de Duitsers represaille: een gezin in een huis in de buurt werd geëxecuteerd.

Gemeentepolitie

Na de bevrijding is Johannes Kingma nog enkele weken bij de BS gebleven. Hij verleende assistentie bij de arrestatie en bewaking van de NSB'ers en bij andere politietaken. Vanuit de BS werd hij gevraagd om bij de gemeentepolitie in Sneek te komen, vanwege zijn gebleken geschiktheid. De zuivelfabriek in Birdaard, zijn vroegere werkgever, had hem ook laten weten dat hij daar weer kon werken. Johannes Kingma kiest voor de gemeentepolitie, net als zijn vriend Piet Hofing.

I Oorlog 10 Mei 1940.

Het was mobilisatie onze soldaten waren in dienst. Ook mijn broer, nu en dan kwam hij eens thuis, dan vertelden Maar ook heden daar werd het verlof ingetrokken en mochten ze niet meer naar huis. Het was heel mooi weer die Vrijdag ik werd wakker en moeder zei er is oorlog. En ik holderdebolder van bed af. Er kwamen allemaal soldaten langs, vader en ik naar buiten, maar moeder wilde niet.
En er kwamen een hele hoop bussen bij ons te staan, de hele dijk langs. Allemaal in het gras. Ze stonden tegen onze hekken aan. En die chauffeurs moesten altijd maar in die bussen blijven. Dan brachten we haar weer wat eten en zon weer drinken. Ze zeiden, de Duitsers zijn al in Dronijn, maar daar was niks van aan. Het werd toen haast ook tijd om naar school. Maar de bus kwam niet, want die stond op Houw met een grote witte vlag met een rood kruis boven op de bus. Daar was het rodekruis. Toen gingen Hinke (die was toen ook bij ons met haar moeder, want haar vader was in dienst), naar Tjebbe om te zeggen dat hij niet naar school hoefde. We waren sowat halverwege, toen kwamen er

Dagboek van Hennie Louwsma-Reitsma

Enkele passages uit het dagboek van Hennie, aangeleverd door haar zoon Ate Louwsma. Het gehele dagboek is via deze link te lezen.

Toen ik 10 jaar was begon de oorlog. Ik heb dit allemaal opgeschreven in mijn stijlschrift van school in 1942. Hierin schreven we de ene week dictee en de andere week opstel. Als ik een opstel moest maken schreef ik weer een stukje aan het verhaal over de meidagen van 1940.

I

''Het was mooi weer die vrijdag. Ik werd wakker en moeder zei er is oorlog. En ik holderdebolder van het bed af. Er kwamen allemaal soldaten langs, vader en ik naar buiten, maar moeder wilde niet. En er kwamen een hele hoop bussen bij on te staan, de hele dijk langs. Allemaal in het gras. Ze stonden tegen onze hekken aan. En die chauffeurs moesten altijd maar in de bussen blijven. Dan brachten we haar weer wat eten en dan weer drinken. Ze zeiden, de Duitsers zijn al in Dronrijp, maar daar was niks van waar. Het werd toen haast ook tijd om naar school. Maar de bus kwam niet want die stond op. Houw met een grote witte vlag met een rood huis boven op de bus. Daar was het rode kruis. Toen gingen Hinke (die was toen ook bij ons met haar moeder, want haar vader was in dienst), naar Schelte om te zeggen dat hij niet naar school hoefde. We waren zowat halverwege, toen kwamen er Duitse vliegmachines aan boven ons.

Ik was zo bang, Hinke was toen nog maar twee jaar. Maar die vliegmachines verdwenen al gauw. Ik was maar wat blij. Toen we weer terug gingen sommige soldaten weg naar Vlissingen. We hebben thuis wat met z'n beiden gespeeld. Het was toen ook al gauw avond, maar we gingen niet zo vroeg op bed. We gingen dus een poosje later met z'n allen naar bed. Maar het werd geen rustige nacht. Dan hoorde moeder dat weer, en dan weer wat en vader er telkens mar weer af. Zo ging het de hele nacht door. We zijn er vroeg afgegaan.''

II

Zaterdag morgen was het weer een verschrikkelijke warreboel. De chauffeurs vlogen heen en weer. Ze zeiden dat de Duitsers terugtrokken en vader was zo blij, dat hij even naar Pake en tante ging om het te zeggen. Toen vader weer terug kwam, kwamen er allemaal vliegtuigen aan en die begonnen te schieten op die chauffeurs. Vader sprong van de fiets en ging bij Frank Kuipers onder de ramen liggen. En vijf meter van vader af werd een chauffeur door de voeten geschoten. Toen de vliegtuigen weer weg waren ging vader weer weg. De man die daar lag riep zo aan vader, maar vader is door gefietst. Want wij waren ook bang, we dachten als vader nu maar niet onderweg is. Onze buurman was ook net weg die kwam van de andere kant, die kroop onder de bussen (die stonden er nog) door. Dat was ook gevaarlijk want de vliegmachines schoten ook op de bussen. Vader zei dat de telefoondraden door midden werd geschoten, die vielen op vader. Moeder was helemaal niet overstuur. We hadden ook een chauffeur bij ons aan huis, die heeft altijd bij ons geweest. Tot dat we gingen vluchten. Het was haast twaalf uur, de aardappelen waren klaar, maar geen van allen wou wat hebben. De andere mensen gingen allemaal vluchten. Vader was niet thuis en wij zouden ook weg. We hadden alles al ingepakt. En daar gingen we. En we waren bij Bergsma die gingen op de hondekar weg. Daar kwam vader aan, die zei ''Ga maar weer naar huis hoor, we gaan nog niet weg.'' Wij weer naar huis. En zo werd het avond. En e gingen slapen. Maar daar kwam niet veel van. Telkens weer er af en dan maar door het dakraam zien. Een keer toen stond er wat in brand, maar heel ver weg, het was in de nacht. Het leek o zo mooi, maar het was natuurlijk niet mooi! Zo verliep de nacht.

III

Zondagmorgen! We gingen al gauw van bed af. De chauffeur was ook nog bij ons. We hadden wat werk gedaan daar het kwamen dertig soldaten aan, allemaal bij ons in huis, grote geweren bij zich! Daar kwamen een hele hoop vliegtuigen aan. En die begonnen te schieten op die bussen. We hadden de zonneschermen dicht. Maar ze hebben ons huis gelukkig niet geraakt. Daar pasten de Duitsers wel voor op gelukkig maar! Wij zaten helemaal tegen de bestel deuren aan. En als de vliegtuigen dan weer weg waren, dan gingen we toen? In het hok om te zien. Als ze er dan weer waren, dan gingen ze even op zij en dan was het tut tut tut. En wij maar weer in huis. Zo verliep de morgen. De 's middags hoefde niet één eten. Want als er dan weer geschoten werd, vlogen we allen weer overeind. De soldaten wilden telkens weer in onze kelder, maar dat kon niet, daar is hij veel te klein voor. Maar 's middags gingen we weg, eerst alles goed gesloten en daar gingen we. We hadden een eind gelopen en waren haast bij Lieuwe van der Meer. Daar kwamen een hele hoop vliegtuigen aan. Wij daar in huis. We konden ook niet zo vlug want we waren bepakt met zakken en dozen en koffers. Maar ja daar waren we er, gauw in huis en daar was alles donker we konden niks zien. Maar later kwam uit dat die mensen bij de buurlui waren. Toen de vliegtuigen weer weg waren gingen we weer weg. We zouden naar Tjeerd Postma. Dat was vader zijn boer. Die vrouw wou dat graag. Wij daar heen. En zijn daar zonder hindernissen gekomen. Wij daar gauw in huis en daar waren een hele boel Nederlandse soldaten. Die schoten op die vliegtuigen. We hebben daar eerst wat drinken gehad. En waren weer wat opgefrist.

IV

We zijn daar even geweest en daar kwamen weer vliegtuigen aan. De soldaten gauw in de schuur en wij ook. Ze hadden daar een hokje gemaakt van pakken stro. En wij daar in. Kleine Hinke wilde niet, die was bang. Maar ze gingen zo gelukkig weer voorbij. Daar kwamen ook soldaten uit Cornwerd aan dat we verder moesten. Wij alles weer gepakt en weg. Nu maar naar Lollum. Naar Gosse Weerstra. Toen we daar kwamen waren er ook nog anderen uit het dorp er in. Maar G. W. zelf waren weg. Daar hebben we wat gegeten. En daar kwamen weer soldaten, dat we moesten verder. Wij weer verder, maar toen we buiten kwamen, zagen we de barak op de afsluitdijk in de brand staan. Dat betekende dat onze soldaten allemaal moesten vluchten de afsluitdijk over. Zij naar de Afsluitdijk maar de brug hadden ze op Kornwerderzand laten springen. Toen moesten ze weer terug en sommigen leenden een burgerpakje, en vlogen door sloten en alles heen.

Maar wij gingen verder. Moeder moest haar beursje gebruiken. Maar o verschrikkelijk het was er niet. Vader direct naar ons huis. Daar waren de Duitsers al in huis. Vader zocht en zocht, maar vond het niet. Toen naar boven. Vader deed de trapdeur open en daar kwam de hoge hoed aanrollen, maar boven was het ook niet. Dan maar weer naar ons toe. Moeder vond het natuurlijk erg jammer. Wij gingen met z'n allen naar Herre en Gees Yntema. Toen we daar waren liep het al tegen vieren. Vader en Tjeerd Postma en nog anderen naar Cornwerd om te melken. Joh. M'n neef moest ook melken, maar een Duitser stond bij hem. Als hij om zag kreeg hij de kogel maar hij leeft gelukkig nog. Om een uur of zes kwamen ze allemaal thuis. Toen hebben we nog wat buiten geweest. En gegeten. De mannen hebben allemaal stro in de stallen gelegd, en wij de dekens. Daar moesten we op slapen. Des avonds kwam Herre nog eens om ons te tellen. Hij zei ''anders licht ik mijn beesten af, nu moet ik jullie''. We waren met z'n twee en vijftigen. En alles was toen stil. Maar de hele nacht was er de bakkers vrouw op. Want het kleine meisje van haar had de kinkhoest. Zo verliep de nacht. 's Morgens om vier uur werden we wakker.

Bolsward in de oorlog

Verhalen en herinneringen van Jaap Dijkstra en zijn familie

In 1940 brak dus de oorlog uit en het eerste wat ik me herinner is, dat ik in het loophek stond een beetje te dicht in de buurt van een stopcontact waar ik op de een of andere manier er voor zorgde dat er kortsluiting ontstond en mijn vader (Simke Dijkstra) niet meer kon luisteren naar berichten uit Engeland van A. den Doolaard ''De stem van strijdend Nederland'' (dat was de eerste keer dat hij boos op me was denk ik). De radio had hij zeer vernuftig weggewerkt onder de trap in de opbergkast in ons kleine keukentje, want van de Duitsers mocht je geen radio beluisteren en werden in beslag genomen.

In die tijd had je nog zeer strenge winters en om aan brandhout te komen werden de bomen op het Hoog bolwerk illegaal gekapt. De resttakken werden door mijn vader weggesleept en door de gang naar achter gebracht. Nieuwsgierig als ik was moest ik natuurlijk zien wat er gebeurde; en deed de deur van de achterkamer naar de gang open en kreeg gelijk een tak voor mijn kop, dat is wat ik daar van nog herinner.

Op sokken door de stad

Mijn vader was schilder van beroep, maar wie liet in de oorlog zijn huis nog verven? Niemand. Dus moest hij op een andere manier door de moeilijke tijd komen. In de oorlog scharrelde hij van alles bij elkaar om zijn gezinnetje van eten te voorzien. Kaas maken, boter karnen en hij handelde wat in rookartikelen. Mijn vader zat ook bij de luchtbescherming, onder andere met Haye Postma (badmeester), Douwe Schaper, Jan Snijder, Arnoldus de Vries (sigarenmaker) en C.P. de Jager (garage), en was vaak op het bureau aanwezig. Daar kwamen de Duitsers als er weer mannen moesten worden opgepakt om te werk te worden gesteld in de oorlogsindustrie. Politieman Arjen van der Hauw moest dan mee naar de adressen. Mijn vader en Arnold de vries gingen dan op sokken door de stad om ze waarschuwen, op het moment dat de Duitsers dan kwamen om de jonge mannen op te halen, waren ze net niet thuis. Maar de Duitsers zijn ook niet gek! Ze hadden het door, en toen moest iedereen het vertrek uit als de mannen werden genoemd die ze moesten hebben. Maar ze vonden een andere manier om toch achter de informatie te komen; buiten stonden ze te luisteren onder het openstaande raam, en konden dan toch mensen waarschuwen.

Verstopte wapens en een verjaardagsfeest

Vader Simke is niet alleen als vrijwilliger bij de Luchtbescherming door het oog van de naald gekropen. Op Bolta State, de boerderij waar oom Ype Witteveen toen woonde, kwamen van tijd tot tijd wapens aan voor de ondergrondse verzetsbeweging. Zo kon het gebeuren dat op 11 november, precies op de verjaardag van de vrouw des huizes, een zending wapens was aangekomen. Gewoonlijk werden deze onmiddellijk in een giertank in de mesthoop verstopt, maar door de verjaardag van tante Rika waren deze tijdelijk onder het drie-treeds-trapje naar de opkamer neergelegd en dat was men domweg vergeten.

Het verjaardagsfeest in de opkamer was in volle gang, overigens zonder sterke drank; er stond alleen een grote kan met chocolademelk op de kachel. Het was al snel donker geworden, toen er plotseling op de schuurdeur werd gebonkt: ''Aufmachen! Schnell!'' Wat een schrik! De wapens onder het trapje naar de opkamer! Met lood in de schoenen (of beter gezegd in de klompen), deed oom Ype de deur open; in de opkamer hadden zij het niet meer.. ''rustig blijven'' zei mijn moeder Marijke, maar het hartje van vader Simke ging net zo te keer als toen achter de heg.

Daar kwamen de Duitsers via het trapje de opkamer binnengestormd, met als enige verlichting een knijpkat-zaklantaarn: jeng-jeng-jeng. Zij waren meteen achterdochtig bij het zien van zoveel mensen,

dat kon niet pluis zijn! Op de vraag ''Was soll das denn hier machen?'' antwoordde iedereen tegelijk: ''een verjaardag, ein Geburtstag''. ''Ausweis!'' was het barse antwoord. Na controle van de datum bleek het inderdaad tante Rika haar verjaardag te zijn. Toen tante de heren ook nog een glas chocolademelk aanbood was het ijs gebroken en werd iedereen rustiger.

Een mitrailleur

Thuis op de kleine Dijlakker 44 had grootmoeder Clara Dijkstra – de Vries een winkeltje waar we in de deuropening stonden te kijken naar een Duitse soldaat die op de stoep lag achter een mitrailleur te schieten met losse flodders want ze waren aan het oefenen. De hulzen vlogen de winkel in en m'n vader zei ''pak ze maar'', maar geloof maar niet dat ik dat durfde, en je brandde je er ook nog eens je vingers aan.

Neergestorte bommenwerper

Ik stond met mijn vader achter huis naar het eentonige geluid van de vele bommenwerpers te luisteren die over vlogen richting Duitsland. We konden ze niet zien door de laaghangende wolken, toen er plotseling allemaal stroken zilverpapier naar beneden dwarrelde. Mijn vader legde uit dat dit was om de radar van de Duitsers te misleiden. Velen werden echter toch neergehaald, zo ook op 23 december 1943. Niet door een Duitse afweer, maar door een jachtvliegtuig werd een viermotorig Amerikaanse bommenwerper neergehaald 800 meter buiten de bebouwde kom van Bolsward, vlak bij de Cnossenlaan viel hij brandend neer.

Het was een Liberator 42-64438 van het 700^{e} Squadron van de 445^{e} Bomb Group. Mijn vader is daar naar toe geweest, voordat de Duitsers er waren. Het toestel viel rond 14.40 neer en de Duitsers arriveerden rond 17.00 uur. Mijn vader had een valscherm (parachute) die nog heel was in een greppel gelegd in het lang met een gevonden helm er op, met de bedoeling hem later weg te halen, ze waren namelijk gemaakt van schitterend zijdemateriaal.

De Duitsers sommeerden iedereen om bij het vliegtuig weg te gaan omdat er nog bommen in konden zitten, en dat was maar goed ook, want een kwartier later om 17.30 ontploften er een paar bommen, tien minuten daarna weer, en vijftien minuten later was er een geweldige klap. Van de parachute heeft mijn vader later wat verbrandde flarden teruggevonden.

Verduisteren

Mijn vader zat dus bij de Luchtbescherming, en een van zijn taken was om te controleren of er aan de nadrukkelijke opdracht voor de inwoners van Bolsward om ''te verduisteren'' wel gehoor werd gegeven, want de Amerikaanse en Engelse vliegers schoten op alles waar maar een beetje licht vandaan kwam, dan gingen ze 's avonds de toren van het stadhuis op om te zien of er niet ergens licht brandde, en moesten ze constateren dat sommigen het niet zo nauw namen met dat voorschrift, en meestal waren het dezelfde personen die gewaarschuwd werden.

Zo kon het gebeuren dat in de avond van 7 december 1944 blijkbaar licht werd gezien in de buurt van de Kerkstraat, waar een flink salvo op los werd gelaten met boordmitrailleurs. Vrouw de Vries werd in haar hoofd geraakt zittend achter een naaimachine, vele andere waren gewond geraakt en ene Wieger IJntema is later op 10 december alsnog overleden. Wat van der Hauw ook heeft beschreven in zijn dagboek. Bij ons op de Kleine Dijlakker vlogen de kogels ook door het huis, één dwars door het plafond van de slaapkamer waar wij sliepen (mijn oudere zus Clara, jongere zus Lena, en broertje Hein). Mijn moeder is na de inslagen naar boven gegaan en in het donker aan de bedden gaan luisteren, naar onze ademhaling, wij sliepen heerlijk door. Pas de volgende dag vond mijn moeder de

houtsnippers op onze dekentjes. Er waren kogels door het plafond gegaan, dwars door een balk, ook was er een door de ruit van de achterkamer gegaan die belandde in de kachelplaat.

Bevrijding

Ik was vijf jaar toen Bolsward bevrijd werd. Wij stonden bij de Sneekerpoort te kijken naar een kolonne Duitse soldaten, die lopend en met huifkarren van de Kade kwamen en afsloegen richting Sneek. Wij zongen dan: ''Moeder laat die Moffen stikken anders hebben wij niets te bikken'' en ''A, B, C, D, E, F, G, weg met de Moffen en de NSB''. Ik weet ook nog dat ik langs het oude politiebureau liep in de Kerkstraat. Daar waren cellen gemaakt in de kelder waar je via een rooster in de gevel ter hoogte van de stoep naar binnen kon kijken. Daar zag ik een gevangen genomen Duitse soldaat in de vensterbank zitten. Ik durfde niet te blijven staan maar ben wel tien keer of meer de hoek om gelopen en dan weer terug, om steeds even naar binnen te gluren.

Grootouders in de Tweede Wereldoorlog

Verhalen verteld door Enno van der Zee over zijn grootouders.

Ik heb verhalen over mijn opa en oma hier in Sneek, die hadden Joden uit Amsterdam in huis. En mijn pake en beppe uit Oostereind, die is door de Duitsers meegenomen aan het einde van de oorlog en heb ik nooit gekend.

In het verzet

Mijn vader zelf die vertelde nooit veel over de oorlog. Dat is logisch, want hij had een beetje een trauma, hij zag ook nooit oorlogsfilms op televisie, daar kon hij niet tegen. Hij kreeg opdrachten van zijn vader, mijn opa dus, ''nee dat wil ik niet'' zei mijn vader dan ''dou doest it'' kreeg hij dan als antwoord. Mijn vader was in die tijd zeventien jaar, een puber. En die moest verschillende dingen doen van mijn opa. Die zat dik in het verzet. En op een keer zij die '' Sietse! je moet morgen met een steekkar met allemaal takkenbossen erop'' zei mijn opa, Sietse is mijn vader, daar lagen dus wapens onder die takken ''ja maar dan moet ik langs een Duitse controlepost langs pa, dat durf ik niet'' ''do doest it potverdorie'' zei mijn opa. Het is helemaal goed gegaan, maar hij stond te trillen op zijn benen natuurlijk, want als je gepakt wordt dan werd hij gelijk geëxecuteerd.

En waar kwamen die wapens vandaan? Mijn opa en oma woonden op Singel 7 in Sneek, daar hebben wij later ook nog gewoond, en daarnaast was Singel 9, dat was het bedrijfspand, het kantoorpand van Erven B Feenstra, dat was het familie bedrijf van mijn opa, betonnen bouwmaterialen. En ja, die, ja het was ook wat. In de oorlog, hij had een compagnon. Die heette van Goor, en die van Goor was NSB' er, plus alcohollist, mijn opa had gezegd ''als jij mij verraad ben je binnen een uur dood, koppie kleiner jongen, jij houd je stil'' maar als een alcoholist dronken is, dan vergeet die wel eens wat, een belofte, hartstikke riskant, maar het is goed gegaan. Die van Goor heeft zich dus rustig gehouden betreffende de onderduikers.

Joodse onderduikers

Maar de Joden die onder gedoken waren, waren volwassen mensen, veel echtparen. Maar daar zat ook een meneer en mevrouw Boucher tussen, zij kwamen uit Duitsland, waarschijnlijk uit Frankrijk voorheen. ''Boucher?'' die Boucher is na de oorlog vertrokken naar New York, waar hij een boek heeft geschreven *''Miracle of Survival: A holocaust Memoir''* die man schreef ook in dat boek ''Tjeerd en Akke'' dat zijn mijn opa en oma.

Op die Singel liep een keer een Duitse soldaat, en naast Singel 7 was een steeg, en als die doorliep, die was overmuurd, dan kwam je later in de tuin van de achterburen aan het Grootzand. Maar, mijn opa had allemaal vluchtwegen, in verband met de razzia, om te vluchten uit het pand. Die Duitser liep door de steeg met een zaklamp dit en dat, en die zag in de muur, ter hoogte van de achterkamer van oma en opa, en op dat moment zat mijn oma een bakje koffie te drinken met een aantal joden aan de koffietafel achterin. Dat doorgangetje dat die Duitser zag, dat was een luikje, en dan zag hij een gordijntje, kwam hij met zijn hoofd en Duitse helm naast de kolenkachel terecht. En die stak zijn dikke kop met Duitse helm zo in die achterkamer. De Duitse soldaat heeft niets doorgegeven gelukkig, wellicht was het een dombo? of het was een goeie Duitsers.

Archiefzolder

Later na de oorlog mocht ik nooit op de oude archiefzolder komen, dat deed ik dus lekker wel. Die vloer, die houten vloer, daar kon je zo doorheen zakken, dus ''Enno niet komen'' maar dat deed ik wel. En daar vond ik nog een Duitse helm, en oude archieven uit de oorlogsjaren, stof en spinnenwebben, maar ik vond het heel interessant, en ik vond dus die Duitse helm.

Verborgen gangen

De Singel 7; het woonpand, Singel 9; het kantoorpand, waren allemaal doorgangen, toen wij daar woonden kon ik van de gang, door een dubbele door een kwam dan in het privékantoor van mijn vader, die was toen directeur. Boven, de trap op, daar had je een soort overloop met een luik daar en dan kwam je boven Singel 9 uit, daar is mijn oudste broer geboren. Als er een Razzia was dan ging dat luik, soort vlizotrap, het was een soort kruipruimte, iedereen daar naar boven, kruipend, opgepropt in die tussenruimte. Zo ging dat allemaal. Die mensen hebben wat gehad. Dat is allemaal goed gegaan gelukkig, het is nooit ontdekt.

Mijn opa was een beetje kribbig, want hij heeft vanuit Nederland nooit een onderscheiding gehad, maar uit Israël wel. het Yad Vashem. Daar heeft hij wel een onderscheiding gehad. Dat was afdeling Sneek. Wie de andere Joodse onderduikers waren weet ik niet. Er werd niet over gesproken.

Rijksveldwachten in Easterein

Dan aan mijn moeders kant, met mijn pake in Easterein. Hij was rijksveldwachter in Easterein. Mijn pake als rijksveldwachter moest de Duitsers dienstig zijn, tot zover. Maar drie maanden voor het einde, de Canadezen kwamen er al aan. Op een gegeven moment weigerde mijn pake iets te doen ''das mache ich nicht!'' ja in de boeien, hij kwam in de politiecel in Wommels. Mijn moeder hoorde dat, die is er gelijk naar toe gefietst, op kussiebanden, want luchtbanden waren er niet. Van dat harde rubber. Die heeft hem nog zien weggaan met de boevenwagen naar strafgevangenis Leeuwarden. Daar fietste ze een a twee keer per week naar toe, van oosterend naar Leeuwarden. Met eten voor hem. Dat moest ze dan afgeven, want die Duitsers controleerden dat en dan aten die dat zelf op, en had mijn pake niets.

Neuengamme

Na Leeuwarden is hij vervoerd naar strafgevangenis groningen, daar een tiijdje, en toen op transport naar Neuengamme, dat is in Noord Duitsland. Dat was het kamp van de politieke gevangenen. Maar die Duitsers vertelden dus aan de dorpelingen, dat er alleen maar misdadigers uit heel Europa zaten. Dus die dorpelingen, want ze moesten elke dag, want Hitler dacht dat de Amerikanen daar zouden invallen, het was een drassige grond, en ze moesten tankwahl graven, vier meter breed en vier meter diep, daar is ook een boek over geschreven ''de laatste getuige'' dat boek heb ik gelezen dus. wat een strijd. De eerste hoofdstukken gingen nog, maar daarna moest ik per hoofdstuk lezen, zo erg hebben ze het meegemaakt daar. Honger leiden, ziektes, ongedierte. En alle gevangen werden dan weer door het dorp geleid waar dan die tank wallen gegraven moesten worden. Dat hadden de Amerikanen al lang bedacht, het is veel te drassig. dus een inval is daar nooit geweest. Maar ja, er moest toen wel gewoon gegraven worden, Honger leiden in die kampen in Duitsland in Neuengamme. Niet normaal. Het boek de laatste getuige is geschreven door een gevangene die uit Amsterdam kwam.

Steun

Mijn grootvader deed de reis van oosterend naar Leeuwarden, niet alleen, dat deed hij samen met nog iemand, en die heeft het allemaal overleefd. Hij zei ik had zoveel steun aan Bruinsma, door zijn geloof. Hij hield altijd vertrouwen in het geloof. Die heeft me door die oorlog gesleept zei die jongen man. Toen kwamen daar die Amerikanen aan. En toen moesten die gevangen allemaal zo snel mogelijk uit de kampen, want iemand mocht weten hoe het daar nou echt aan toe ging. Toen werden ze allemaal vervoerd naar Hamburg, drie voormalige hele luxe passagiersschepen van voor de oorlog, die werden gebruikt om die mensen te vervoeren op de Oostzee. Maar wat hadden die Duitsers gedaan? op de daken van die schepen hadden ze rode kruizen gezet. En de Engelse jagers vanuit London zagen die schepen de Oostzee op varen en dachten ja hallo? wat rode kruizen? zijn vast vluchtende Duitse soldaten, dus die werden gebombardeerd. Twee van die schepen zijn gezonken, een heeft het drijvend kunnen halen. Mijn pake zat op de cap de Ancona, en die jonge jongen, begin twintig ''Bruinsma, kom op jongen! We zinken, we zinken!'' mijn pake had heel zwaar dysenterie, hij

was al stervend. ''Lit mar gean, doch de groeten oan de familie yn easterein'' en mijn opa heeft dus een zeemansgraf, die ligt op de bodem van de Oostzee.

Nooit gekend

De lui die zich konden redden, sprongen de zee in en dan zwommen ze, hoe zwak ze ook waren, dan zwommen ze naar de kust, maar daar zaten nog Hitler-jugend. Die zaten daar in het riet. Jonge jongens van dertien, veertien, twaalf jaar oud te kleiduivenschieten. Die zaten daar te schieten 'pang pang pang' ''ja we hebben er weer een'' een hele boel hebben het niet gered doordat ze de kogel door de Hitler-jugend nog hebben gekregen. Daarom heb ik mijn pake ook nooit gekend. Maar door de verhalen van mijn moeder weet ik veel over hem.

De familie van mijn moeder wisten nog niet dat haar vader was overleden. Het was de bevrijding, en de Canadezen waren er. En mijn mem en mijn beppe, die zaten te wachten, zou heit ook nog komen. Op een gegeven moment komt er een motor met zeispan en daarin zat een omke zegger van mijn pake die zei '' mouike, omke komt net meer, want we ha heard dat hij is omkommen yn e Eastzee'' en toen was het rouwen. Mijn mem was echt het lievelingetje, en ze sprak altijd met veel genoeg over haar vader.

Figuur 5 pand singel 7-9

‘’van Blitz tot niets’’ Kimswerd in de Tweede Wereldoorlog

Verhalen uit het boek van Reinder Politiek ‘’van Blitz tot niets’’ Kimswerd in de Tweede Wereldoorlog

De allereerste sabotagedaad

De tweede nacht van de oorlog, van 10 op 11 mei, kan ik me nog goed herinneren. Op een gegeven moment werd er hard op de ramen gebonsd. Iedereen was ogenblikkelijk wakker. Het was ongeveer tien uur. Wat sille wy no ha? Stond de Duitser voor de deur? Wat was het geval? Simon de Haas, onze postbode, was een van de weinige dorpsgenoten die een telefoon had. De burgemeester had hem opgebeld. De vraag van de gemeente was of hij een aantal mensen kon verzamelen om de eerste brug tussen Kimswerd en Harlingen te slopen. De zogenaamde eerste Tille. Dat kon hij niet weigeren!

Hij ging eerst naar de beide timmerbazen, Meindert van Straten en Jacob Ybema. Ze gingen overleggen hoe dat moest. Van Straten en Ybema zouden hun personeel optrommelen en De Haas zou andere mensen wakker maken om te helpen bij die klus. Bij ons sliepen Lubbert Munniksma en Sytse Travaille, twee sterke knechten. Die sprongen, na het kloppen, direct uit bed en spanden paarden voor de wagens en gingen in het duister op reis naar de eerste Tille. Die brug moest er uit.

De Haas had ondertussen nog meer mensen bereid gevonden om te helpen. Aangekomen bij de brug werd onder leiding van de timmerbazen die houten brug vakkundig gesloopt. De Duitsers konden daar in ieder geval niet meer langs.

Ze waren trots als een pauw, hoewel ze het jammer vonden dat die mooie brug nu niet meer functioneerde. Toch hadden ze een echt stukje vakwerk geleverd. Alle delen werden op de wagens gelegd en naar de Finne gebracht. Dat was het kaatsland dat voor onze ramen lag. Alles werd tegen het oude braakhok opgestapeld. Eerst de leuningen en dan het zware wegdek. Goed dat de timmerbazen erbij waren. Die hadden een paar dommekrachten en koevoeten meegegeven en dat gereedschap kwam hun zeer goed van pas. Na afloop stond de brug rustig tegen de achterkant van het braakhok. Daarna hebben ze nog een diepe geul in de weg naar Dijksterburen gegraven. Dit waren de allereerste verzetsdaden in die oorlog.

Anderen vonden dit een onbegrijpelijke daad. Nu kon je niet meer over de weg naar Harlingen. Alleen maar via de zeedijk en dat was een behoorlijk eind om. Een paar dagen na de inval kwam een stel Duitsers in de Finne met grote vellen papier. Mijn vader deed het bijna in zijn broek. Hij wist niet wat hun bedoeling was en hij dacht dat ze op zoek waren naar de brug. Dan zou hij de schuld wel krijgen met alle gevolgen van dien. De Duitsers keken wel naar dat afvalhout, maar gelukkig waren deze soldaten niet zo snugger. Ze hadden helemaal niet in de gaten dat van dat hout een brug gebouwd kon worden. Dat was dus geen probleem. Ze waren op zoek naar de vlonder (een smalle brug met één leuning) op het einde van dat stuk land. Op hun kaarten stond een binnenweg. Het oude kerkpad liep daar langs en dat wilden ze onderzoeken. Helaas, de vlonder was een jaar geleden weggehaald en de heren kwamen het erf oplopen. Ze hadden stafkaarten bij zich en vroegen mijn vader waar die brug over het slootje was. Mijn vader kon ze eerst niet goed verstaan, maar toen ze hem de kaart lieten zien stond daar inderdaad het binnenpad op. Toen realiseerde hij zich, dat hij een jaar geleden iemand met een schetsboek in dat stuk land had gezien. Hij had die man wel zien schrijven en tekenen, maar er verder geen aandacht aan geschonken.

Die man had ver voor de oorlog alle binnenwegen voor de Duitsers in kaart gebracht. Een onbetrouwbare landgenoot en een heuler met de moffen. Hij had hun deze kaarten in handen gespeeld. Het zal wel een NSB’er geweest zijn. Men sprak in zulke gevallen soms over een 5^{e} colonne. Wat het precies inhield, bleef in het duister, maar dat woord had wel invloed op de oordeelsvorming

van de mensen. Het woord ''5e colonne'' viel vaak. Het klonk in ieder geval geheimzinnig. De brug heeft uiteindelijk maar een paar dagen in de Finne gestaan. De beide timmerbazen hebben hem al snel weer naar zijn plaats gebracht.

Een paar jaar geleden kwamen uit de Berlijnse archieven grote mappen met kaarten tevoorschijn. Die kaarten heetten: ''Ubrsichtskarte über die Wasserhindernisse 1939-1940 in der Niederlanden''. De Duitsers waren zeer goed voorbereid toen ze ons land binnenvielen. Elk stroompje en ieder pad stond minutieus op die kaarten getekend.

Kimswerd werd beschoten

Halverwege in de Finne aangekomen hoorde ik een vreemd suizend en huilend geluid en vlak daarna oorverdovend gedreun. De grond schudde en ik zag honderd meter voor mij overal stof. Verder zag ik de paarden, die achter de boerderij liepen als gekken in de wei rondrennen. Wat er precies gebeurd was wist ik niet, maar dat het niet pluis was dat wel. Direct daarna weer een explosie en nog een. Eerst op het land van Jacob de Vries, honderd meter naar links en vlak daarna een explosie naast de kuilbult op het eind van de Finne. Iedere keer hoorde ik eerst een vreemd geluid door de lucht gaan. Ik kon het niet thuisbrengen, maar later bleek dat het door die overvliegende granaten moest zijn geweest.

Een paar tellen later hoorde ik een ijselijk niet te definiëren gehuil. Waar het vandaan kwam wist ik niet, want ik sloeg als een blok tegen de grond. Toen ik daar lag, voelde ik mijn hart als een gek kloppen. Steeds sneller en sneller. Ik hoorde verder niets en stond op. Vreemd, ik had een explosie verwacht, maar het bleef doodstil.

Mijn ouders, mijn zusters en de evacués vlogen naar buiten en schreeuwden, dat ik onmiddellijk naar binnen moest komen. Er waren granaten of bommen gevallen en geëxplodeerd. Daarna bleef het stil, doodstil.

Thuis zat net iedereen aan de snert, die op zaterdag was overgebleven en potstro (zware meelkost). Het traditionele maandagmenu was op de wasdag. Het eten werd onderbroken, maar toen er na enige tijd niets meer gebeurde gingen we toch maar verder met eten.

Vreemd dat er niets meer gebeurde. Veel vreemder vond ik mijn rare val. Waardoor sloeg ik zo hard tegen de grond? Er was immers geen knal geweest? We kwamen er al snel achter dat er drie grote kraters rond ons huis in de grond zaten, maar verder was er niets gebeurd. Die gaten waren één meter diep en twee meter in doorsnee. De zijwanden zaten vol schroot. Wie die granaten hadden afgevuurd is voor mij nu nog een groot raadsel. Ze kwamen uit zuidelijke richting en niet uit Harlingen. Jaren daarna tot aan de ruilverkaveling kon je nog exact zien waar de granaat in het weiland, De Tweede Finne, was gevallen.

Een vraag die lang bij mij is blijven hangen! Hoe wisten die Canadezen dat er op Kimswerd werd geschoten? Toen ze ons die waarschuwing gaven, duurde het nog een paar minuten voor de eerste explosie plaatsvond. Waren het granaten van hun eigen troepen of de Duitsers? Hadden ze via hun radioverbinding gehoord wat er op komst was? Wie zal dat zeggen. Dat zou wel logisch zijn, maar hoe wisten de Duitsers dat er in ons dorp Canadezen waren. Het zal altijd wel een raadsel blijven.

Waarom sloeg ik bij de laatste explosie zo hard tegen de grond? Jarenlang ook een raadsel. Zijn er vier granaten afgeschoten of nog meer? Dan liggen er nog niet geëxplodeerde projectielen ergens in de grond.

De oplossing

Dat raadsel werd in 1952 opgelost. Jappie van der Schel was toen arbeider bij ons en hij was op een middag een greppel naast de boerderij aan het uitgraven. Plotseling stootte hij op iets hards. Jappie merkte wel dat het geen steen was, maar kennelijk een stuk staal. Maar wat? Hij peuterde het geval met zijn schop uit de klei en haalde mijn vader erbij. Het was een dik en rond stuk metaal. Het was ongeveer vijfentwintig centimeter lang en twaalf centimeter dik. Het ene eind was vlak en op het andere zat een scherpe punt. Toen mijn vader erbij kwam zag hij onmiddellijk dat het een projectiel was. Een grote zware granaat. Een echte blindganger was zijn gedachte. Maar waar kwam zoiets vandaan? Het ding werd op de schop genomen en voorzichtig achter een dikke boom gelegd naast de Harlingerzeilvaart. Mijn vader wist toen nog niet wat voor granaat het was en in het geheel niet hoe die daar gekomen was en hoe gevaarlijk het projectiel was. Wel wist hij dat wanneer dat ding ontploft was er van de boerderij misschien niets was overgebleven.

Die dag begreep ik pas dat de granaat die een aantal meters achter mij in de grond was geslagen, mij tegen de grond had gedrukt. Ik had het altijd al vreemd gevonden, dat die val veroorzaakt was door de exploderende granaten, maar nu ging bij mij het licht branden. De granaat was vlak over mij heen gescheerd en even verder in de grond geslagen. Was hij wel geëxplodeerd, dan had ik dit verhaal niet kunnen vertellen!

De volgende dag werd de plaatselijke politieman, Klaas Stoel, erbij gehaald. Die zag met zijn politieoog duidelijk dat het een groot en gevaarlijk projectiel was. Wat nu? Ja, wat nu? Ze stonden daar bij die boom over dat ding te redeneren en vroegen zich af wat ze ermee aan moesten. Als hij ingeleverd zou worden was dat voor de vervoerders wel wat te riskant en gaf een hoop gedoe voor de politieman. Was het niet de allerbeste oplossing, dat ding in de Harlingervaart te gooien. Niemand zou het zien, laat staan erachter komen dat er een projectiel in de vaart lag te verroesten! Die avond tegen donker heeft mijn vader de granaat weer op zijn schop gedaan. Met een ferme zwaai ging die met een boog door de lucht. Even later een grote plons en wat rimpels in het water en weg was het ding. Niemand sprak meer over die granaat. Tot vandaag dan!

Waar is die granaat nu?

Jaren later moest de Harlingervaart gebaggerd worden. Mijn kinderen waren toen nog klein en speelden vaak op het grasveld, de bleek, voor het huis. De dag dat de baggermolen op de plek aangekomen was om het deel van de vaart waar de granaat lag schoon te baggeren hebben de kinderen niet in de bleek gespeeld, maar voor de zekerheid waren ze in huis. Er ontstond geen ontploffing en nu ligt die granaat in het stuk land met de naam: ''Het Leechje van Idserd van der Meer''. In dat stuk land was de klei te diep uitgegraven en het lag 's winters vaak onder water. De baggerspecie werd naar dat land gepompt en dat veld ligt er nu keurig bij, met een granaat. Ook kan er een in de rietwal van het stuk land achter de tille liggen. Daar werden de boten met baggerspecie leeggezogen en grote stenen en ander grof afval werd daar in de wal gekieperd. Zullen we er in de toekomst nog iets van merken? Wie weet en misschien liggen er nu nog meer blindgangers.

Op tabak út

Verhaal door Jan Hiemstra

In echte ferslaafde

Heit wie skuonmakker en hie yn de oarlochstiid hast gjin wurk. Al it lear en rubber moast nei Dútsklân om foar it leger brûkt te wurden. En wat docht in grutkeardel dy 't him ferfeeld: dy begjint om te strunen. Tidens syn tochten wie it him foaral om tabak te dwaan. Dat wie der hast net te krijen en wat der wie, wie op 'e bon. It wie in echte ferslaafde. It wie sels sa gek dat mem har bonkaarten foar de oankeap fan snobbersguod ferpatst waarden foar tabaksbonnen.

Dy rokerij wie sa 'n obsesje dat der as eksperimint beantsjeblêden drûge waarden. Oant safier gong it goed, mar doe 't de surogaattabak yn in floeike fan in side út in psalmboekje yn brân stutsen waard om op te smoken, gong it mis; de sigaretten koene wol smookt wurde, mar by it ynazemjen fan de reek kaam der in giftige stof frij wêrtroch de klieren yn de hals opsetten. Heit krige dan ek knap lêst fan it eksperimint.

Tabaksteelt

De 'gouden greep' moast it sels ferbouwen fan tabaksplanten wurde ('eigen teelt is goud waard' wie de gjalp). It Nederlânske klimaat wie lykwols te kâld foar de tabaksteelt, mar der woene wol blêden oan de tabaksplant groeie. Dy wiene net fan de kwaliteit fan dy út waarme lannen, mar der koe yn alle gefallen (in mindere kwaliteit) tabak fan makke wurde. It wie yn alle gefallen tabak! Dy blêden waarden fan de plant helle, licht drûge, ynkuild en fermintearre. Dan waarden se brún en kaam de smaak oan de tabak. Nei 't de nerven der úthelle wiene, waarden se troch in tried reaun en op de hokjesolder hongen om stadich te drûgjen sûnder skimmelich te wurden. Wiene de blêden dan fierhinne drûch dan koene se fersnijd wurde ta rokerstabak of rôle ta sigaren. It waard in hiele toer om dan in sigaar te produsearjen dy 't earne op like; de measte sigaren liken op hûnekeutels, mar it woe roke.

In echte Virginia

De 'echte' smoker socht lykwols nei in makliker manier om oan syn ferlet te foldwaan. En dy woe ek graach in bysûndere smaak oan de tabak ha. Dy bysûndere smaak hiene foaral de sigaretten dy 't de Kanadeeske soldaten oan de ein fan de oarloch by harren hiene. Mei it rûnparten dêrfan wiene se royaal, sadat sa stadichoan hiel wat minsken yn Fryslân wisten hoe 't in echte Virginia smakke. Om oan sokke sigaretten te kommen hiene de smokers wat foar oer. Dat bliek ek út in aksje dy 't oan de ein fan de oarloch ûndernommen waard. Neffens de geroften wiene der yn de omkriten fan Peinjum Kanadezen delstrutsen om de lêste Dútsers te ferdriuwen. Fan hearen en sizzen wie in stel Eastereiner mânlju gewaar wurden dat dêr 'smoking' te krijen wie, mar dan moasten je wol wat by je ha om ruilje te kinnen. De manlju, mei heit derby, setten der op de fyts op út. As ruilmiddel namen se hinne-aaien mei ûnder mear yn de bûsen fan it jaske. Doe 't se lykwols yn de buert fan Peinjum kamen, fleagen de kûgels harren om de earen en moasten se plat yn de wâl foar dekking. Yn in soarte tiger slûpgong berikten se de Kanadezen en koe der ruile wurde. Mar om 't de aaien wat knyp sitten hiene kaam der djerre yn stee fan aaien út de bûsen. Ut de lettere ferhalen ha ik begrepen dat de Kanadezen begryp foar de situaasje hiene en jûns kamen de 'mannen' optein mei sûkelade en kaugom foar de frou, mar foaral 'smoking' foar harren sels yn Easterein werom.

Sels sigaren meitsje

Doe ‘t de oarloch foarby wie naam it gewoane libben syn berin wer. Tiid om sels sigaren te meitsjen wie der net mear, mar der moast wol wat barre mei dy poer bêste blêden dy ‘t klear leine foar de produksje. In roker bliuwt kreatyf! ‘De’ ûntdekking waard sigarefabryk De Haas yn Snits. Dêr koene de ‘eigen teelt’ blêden hinne stjoerd wurde en soene der doaskes mei 10 sigaren elk weromkomme. Dit noaske heit wol, want heit hie it wer drok mei it opkalfaterjen fan âlde skuon. Der wie ‘op de bon’ wer lear te krijen en yn it yllegale sirkwy wie sa no en dan ek wol in plaatsje te bemachtigjen. It produksjeprobleem fan de sigaren wie oplost!

De poer bêste tabaksblêden gongen mei de frachtrider nei Snits en nei ferrin fan tiid kaam der mei deselde frachtrider in grut pak mei in hiele steapel sigaredoaskes mei ynhâld werom. Doe soe it heve. De himel soe der net moaier útsjen kinne. Ik hoopje allinne net dat foar de himel itselde jildt as foar de sigaren: it foel allerôfgriselikst ôf. Dy ’t heit sels makke hie liken wol nearne nei mar ‘smakken’ folle better! Al gau kaam de aap út de mouwe: fan de poer bêste tabaksblêden dy’t nei Snits stjoerd wiene, wie mar in lyts part yn de sigaren fan heit ferwurke; de rest wie oanfuld mei ‘papier’. De net yn dizze sigaren ferwurke blêden sille grif in goede bestimming krigen ha! Heit wie duvels, mar hy moast him der wol by dellizze.

Ik hoaste my dea, mar ik koe der mei myn klauwen net ôfbliuwe

Troch de spanning en troch de ferfeling waard der yn de oarloch en de tiid deun dêrnei in protte rookt. Foaral troch manlju, mar hieltyd mear troch froulju. It hat de minsken gjin goed dien. As jonkje waard ik troch heit om de twa dagen nei de ynfalide tabaksferkeaper ‘post Zijlstra’ stjoerd om in pakje American Blend shag foar 60 sinten en in pakje Mascotte floeikes foar in dûbeltsje te heljen. De man koe as postrinner syn wurk net mear dwaan en kaam mei it ferkeapjen fan tabak ensft. oan de kost. In pakesizzer fan dizze stevige roker waard letter advokaat en krige wat har wurk oanbelange te krijen mei it skeel tusken de rokers en de tabaksindustry, wêrby de smokers seine dat de tabaksindustry harren ferslaafd makke hie en de tafaksfabrikanten fûnen dat se neat ferkeards dienen. Dizze pakesizzer woe fan har pake wolris witte oft rokers net wisten oft roken skealik wie. Pake joech as antwurd dat er dat wol deeglik yn de gaten hân hie. ‘Ik hoaste my dea, mar ik koe der mei myn klauwen net ôfbliuwe,’ wie it earlike antwurd. ‘Ik ha se sels allegearre opstutsen.’ Hiel wat jierren letter (dizze roker hie op 65-ste syn lêste sigaret opstutsen en is 86 jier âld wurden) die bliken dat de eks-roker longemfyseem krigen hie en yn ademneed kaam. Hy ferwiet him dat altyd sels. ‘Dan hie ik mar net sa idioat roke moatten!’

De vijf gebroeders

Verhaal aangedragen door Ellie Eekhof

De beurtvaart

Tijdens de oorlog voeren de beurtvaartschepen '*De vrouw Tjitsche en De vijf gebroeders'* van rederij Koch en Eekhof over het IJsselmeer naar het Westen van het land. De vader van Ellie Eekhof, Catrinus Eekhof, was kapitein op zo'n schip. Ze brachten voornamelijk aardappels van Bolsward naar Weesp en Naarden, maar voeren ook verder naar Muiden en Amsterdam.

Eekhof bleef tijdens de hongerwinter varen. Hij bleef voedsel brengen in het Westen, en nam op de terugreis een aantal kinderen mee, zo rond de dertig per keer, om die in Friesland een veiliger en beter onderkomen te kunnen geven. Registratie over wie die kinderen waren, en bij wie ze werden ondergebracht is er haast niet. Wel is er bekend dat er uiteindelijk 500 kinderen naar Friesland zijn gehaald. Naast Catrinus Eekhof gingen de volgende mannen mee op de schepen: Cobus de Koning, Klaas de Vreeze, Jan Hobma en Auke van der Weide.

Transcripitie

Hieronder volgt een transcriptie van een stuk afgegeven door de familie Eekhof waar het een en ander in word beschreven van die periode:

De eerste twee schepen uit Friesland zijn binnen! De inhoud voor de meest bedreigde groepen der bevolking: ondervoede kinderen, zieken en ouden van dagen.

Woensdagmorgen verschenen voor de geblokkeerde haven van Huizen, tot stomme verbazing van alles, de eerste twee schepen die uit Friesland voedsel aanvoerden voor het I.K.O. Comité Naarden/Bussum. In Januari waren Ds. Th. A. Hoen, Ds. L. Nieuwpoort en de Heer H.J. Timmer erop uitgetrokken, teneinde in Friesland pogingen te doen om daadwerkelijke hulp te verkrijgen voor vele noodlijdenden in deze gemeenten. Zij kwamen aldaar in contact met den heer A.D. Klom, een Bussumer die gastvrijheid in de pastorie van Wolsum genoot en die zich terstond beschikbaar stelde om te gaan varen.

De hulpactie Friesland-West hielp en niet zuinig, schipper C. Eekhof uit Bolsward was bereid om te varen, en sinds begin Januari zag men één- of tweemaal per week ''De vijf gebroeders'' in Huizen binnenvallen, meestal met aardappels en koolrapen aan boord; de aardappels kwamen voor de helft in de normale distributie in het Gooi terecht, en de andere helft werd gebruikt voor het I.K.O werk. Zo was het mogelijk in verstreken maanden duizenden kinderen, ouden van dagen en zieken bij te voeden; de medische adviseur van I.K.O, Dr. G.J. Huet, verklaarde, dat op deze wijze de meest bedreigde groep kinderen er doorheen gehaald is.

500 kinderen terug voer ''de vijf gebroeders'' voortdurend met den schipper en den heer Klom aan boord, en steeds werd een uiterst kostbare lading uit ons Gooi meegevoerd, namelijk ondervoede kinderen. Sneek, Workum, Bolsward, Woudsend en Nijland, men struikelt er over de honderden Naardensche en Bussumsche kinderen, die met open armen door hun Friesche pleegouders zijn ontvangen en die van de gevolgen van den voedselnood hier grondig hersteld zijn. Het is gelukt om uit Naarden en Bussum (waarschijnlijk een unicum in West Nederland) alle kinderen uit te zenden, die hiervoor door hun ouders waren opgegeven en door de Gemeente Geneeskundigen Dienst waren goedgekeurd. De vereiste stempels van Wehrmacht en Volksdienst werden om principieele redenen nooit gevraagd, zoodat zij laags een eigen, ondergrondsen weg vervoerd werden, de laatste maal op 12 april.

Na de bevrijding van Friesland hing terstond de heele provincie vol met raambiljetten van het comité ''Friesland hulp aan Holland'', onder leiding van den heer Tresling voorzitten van het Roode Kruis, en Ir. Stallinga, namens het Nationaal Comité van Verzet. En ongelofelijk veel werd er bijeengebracht, practisch geheel afkomstig van particulieren, die hun voorraden plunderden om de hongerprovincies te steunen, waarbij men in de eerste plaats dacht aan de bevolking van de grote steden. Weer was het de heer Klom, die als afgezant van het Gooi duidelijk kon maken, dat de nood hier niet minder is dan in de steden. Het resultaat was, dat vrijdag 4 mei besloten werd om het geen ingezameld was in Sneek, Bolsward en omgeving, niet naar de centrale opslagplaats in Leeuwarden te vervoeren, maar met de trouwe ''vijf gebroeders'' en een tweede boot ''Vrouw Tjitske'' terstond over te sturen naar het I.K.O. Comité alhier. Indien men beseft, dat al hetgeen ons in deze week werd toegewezen 400 gram brood is, en tevens dat I.K.O. alhier nog over aardappels voor twee dagen beschikte, dan is duidelijk welk een wonderlijke uitkomst het verschijnen van de beide schepen voor de Huizerhaven beteekende. De inhoud daarvan komt vanzelfsprekend aan het I.K.O. elk in het hele Gooi ten goede, omdat men in Hilversum en Laren, Huizen en Ankeveen evenz. Er aan de allerlaatste reserver toe is, om van Blaricum, 's Graveland, Nederhorst den Berg en Kortenhoef niet te spreken. Want in al die plaatsen worden zij die volgens de medici in het allergrootste gevaar verkeren door I.K.O geholpen; in Naarden en Bussum bijvoorbeeld 1800 kinderen, 1200 ouden van dagen, 200 zieken enz. Men kan het effect van deze zending moeilijk overschatten: tonnen aardappels, tarwe, peulvruchten, roggevlokken enz.

Overdracht donderdagmiddag werd namens het Comité ''Friesland Hulp aan Holland'' door schipper Eekhof en den heer Klom de inhoud van deze sprookjesschepen waar van woensdagnacht 80 ton door de huizer binnenlandse strijdkrachten en donderdagmiddag 35 ton door leden van de B.S. uit Bussum en Naarden met de hand gelost, den met eenige plechtigheid aangeboden aan het dagelijks bestuur van het I.K.O. comité Naarden/Bussum.

Hulp van onschatbare waarde

De hulp die Eekhof en zijn mannen hebben geboden is van onschatbare waarde geweest. Niemand weet wat er precies met de kinderen zou zijn gebeurt als ze niet naar Friesland waren gekomen, maar een ieder zou zich er wel iets bij kunnen indenken dat een kind wat ondervoed is, en geen zicht op genoeg eten in de nabije toekomst, niets goeds zou brengen. Als dank voor de hulp zijn er na de oorlog drie ramen geschonken door Weesp, die in het oude stadhuis van Bolsward kwamen, nu Cultuurhistorisch Centrum De Tiid, daarnaast is in 2021 een monument onthult om ''de vijf van Bolsward'' te eren.

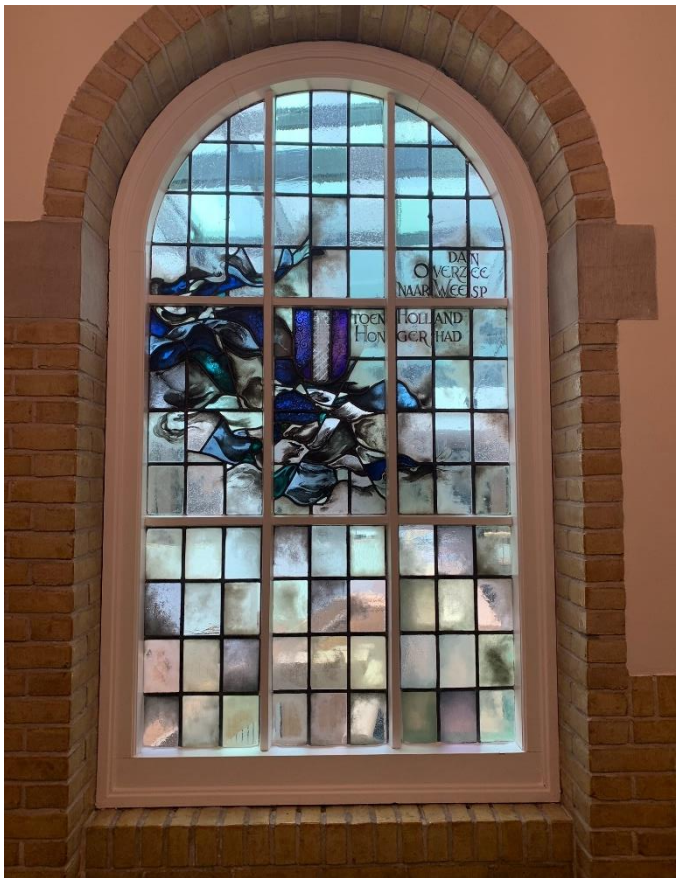

Figuur 6 een van de drie ramen geschonken door Weesp aan de gemeente Bolsward

Molkwerum in oorlogsjaren

Verhalen aangeleverd door Henk de Jong

Puimsteen

Anne Visser, in de oorlog bekend onder de naam Puimsteen. Een naam die hij te danken had aan het beroep van zijn vader, die schilder was. Puimsteen verrichte daden voor het verzet. Er werd hem gevraagd om allerlei klusjes te doen, en daar deed hij nooit moeilijk over. In weer en wind stapte hij op de fiets om zijn opdrachten uit te voeren.

Puimsteen werkte altijd als vertegenwoordiger, hij hield er niet van om lang op één plaats te blijven, dus dat beroep paste goed bij hem. Maar tijdens de oorlogsjaren kon hij zijn werk niet meer uitoefenen. Het helpen van onderduikers kwam bijna als een verademing voor hem. Hij koerierde voor de KP en de LO, totdat hij bij het falsificatiebureau kwam. Daar was hij helemaal in zijn element.

Valse baan

Het was belangrijk om tijdens zijn klussen goed gedekt te zijn, zodat hij zich, in het geval van een aanhouding door de Duitsers goed kon verdedigen. Er werd gezorgd dat Puim de juiste papieren had, en hij werd zelfs in de loonadministratie van een elektriciteitsbedrijf opgenomen, maar kwam nooit op kantoor. Zijn baan daar was nep. Wanneer er een elektriciteitsvoorziening in de war was, dan moest Puim er zo snel mogelijk bij zijn. Tegenover de Duitsers kon hij zich dan goed verantwoorden door de papieren die hij had. Dat hij niet meer van elektriciteit afwist dan hoe hij een knopje moest omdraaien, werd geheim gehouden.

Een mooie verstopplaats

Rein de Jong, de vader van Henk, was met een aantal kameraden het ‘veld’ in om eieren te zoeken. Dit mocht niet van de Duitsers, maar ja, het waren jonge jongens, om en nabij 18 jaar, dus deden ze het toch. Mogelijk konden ze de gevonden eieren ruilen voor een pakje sigaretten. Ze hadden al enkele eieren gevonden en toen zagen ze de Duitsers wandelend door het weiland aankomen. De Duitsers vroegen of ze eieren bij zich hadden "nee", antwoordden de jongens. De Duitsers hadden echter wel gezien dat ze eieren hadden geraapt, maar ze konden de eieren niet vinden, dus taaiden ze af. Rein en zijn vrienden lachten. Rein had als 6-jarige een ongeluk gehad. Hierbij was zijn onderbeen verbrijzeld en moest worden geamputeerd. Zijn vader, Hendrik, rijwielhersteller in Exmorra en Makkum, had een kunstbeen voor Rein gemaakt dat hol was van binnen. Ze hadden wat gras in het been gedaan, daar een paar eieren bovenop, toen weer gras en dan weer wat eieren om het tot slot weer af te dekken met gras. Een mooie verstopplaats.

Een feestelijke bevrijding

April 1945. De geallieerden rukten snel op vanuit het zuiden en midden van het land naar Friesland. Op 7 en 8 april werd Haulerwijk als eerste Friese plaats bevrijd, daarna drukten ze door naar Leeuwarden, wat op de vijftiende bevrijd werd. Vanuit Leeuwarden gingen ze verder, via Sneek, Bolsward, Workum en op de zestiende door naar Hindeloopen.

Akke Dijkstra, de moeder van Henk, wist het zich nog goed te herinneren. De bevrijding kwam snel dichterbij. Vanuit haar dorp Molkwar zag ze de geallieerden in hun Jeeps en pantservoertuigen aankomen vanaf de zeedijk. Samen met haar nieuwe vriendin, Miet van Dael, een evacué uit Swalmen besloot ze de geallieerden tegemoet te rennen. De twee vriendinnen mogen meerijden op de voertuigen en als ze de soldaten een kusje geven, krijgen ze chocolade. Voor Akke was het dubbel feest: ze was die dag 17 jaar oud geworden. Iedereen feliciteerde haar met haar verjaardag, en zodoende wist het hele dorp en omstreken dat Akke jarig was op 17 april.

Een Oostenrijker in verzet

Verhaal aangeleverd door Johann Schmid (tekst uit 75 jaar vrijheid 'stormvogel')

Vanwege de erbarmelijke omstandigheden in Oostenrijk en Hongarije werden kort na de Eerste Wereldoorlog duizenden Oostenrijkse en Hongaarse kinderen voor een vakantie naar Nederland gehaald om aan te sterken.

Zij werden voor een paar maanden bij pleeggezinnen ondergebracht. Ook in Makkum werden kinderen opgevangen en één van hen was Ludwig Schmid. Ludwig was tien jaar toen hij met zijn zusje Anna bij Jelle en Antje van Popta aan de Engwierderlaan ging wonen. Om verschillende redenen keerden Ludwig en Anna niet terug naar Oostenrijk, maar bleven zij in Makkum wonen. Ludwig werd Lodewiek, afgekort tot Wieki.

In 1938 nam Wieki de Nederlandse nationaliteit aan en toen in 1940 de oorlog uitbrak, belandde hij al snel in het verzet. Wieki's jongste zoon Johann geboren na de oorlog en pas zestien toen zijn vader overleed, vertelt dat zijn vader nooit sprak over de oorlog en hij heeft nu spijt dat hij nooit echt vragen heeft gesteld. Zijn vaders verzetsactiviteiten begonnen hem pas duidelijk te worden toen hij condoleancekaarten las waarop Wieki bedankt werd voor zijn levensreddende hulp in de oorlog.

Wel weet Johann dat Wieki in de oorlogsjaren als tolk fungeerde. Duitse militairen waren regelmatig te vinden bij Tijmen van den Berg en zijn visrokerij. Al snel was duidelijk dat de Duitsers dol waren op paling en die lieten ze zwemmen in heel wat Jenever. Tijdens zulke ontmoetingen was Wieki ook vaak aanwezig. Ook kreeg hij dan een borrel ingeschonken, maar dat was er een met 0% alcohol: een zogenaamde ''waterborrel''. Door de drank werden de Duitsers loslippig en lieten ze belangrijke informatie los die zo snel mogelijk werd doorgegeven aan de leiding van het verzet in Makkum.

Op zaterdag 7 april 1945 was Wieki één van de mannen die werd verraden en opgepakt. Hij werd samen met een aantal andere mannen op transport gezet naar de gevangenis in Sneek. Een week later slaagden ze erin te ontsnappen en via boeren die ze kenden kwamen ze weer thuis in Makkum. Op 18 april werd er bij de familie op de deur van hun huisje aan de Schans gebonsd door een Canadees. Hij vroeg of Wieki de sleutel van de Zijlbrug had. Hij liep mee, wist de brug te openen en even later rolden de Canadese tanks vanaf de Zeedijk het dorp binnen. Diezelfde dag werd Makkum bevrijd.

IJpe Terpstra

Verhaal aangeleverd door zijn zoon Gerke Terpstra

Toen de oorlog uitbrak zat ik in de zesde klas van de lagere school en had dezelfde leeftijd die jullie nu hebben. Op school werd toen weinig aandacht geschonken aan wat er in de wereld gebeurde. Wij wisten wel dat Hitler met zijn miljoenen leger een aantal landen had veroverd, maar dat hij ook ons land zou binnen vallen, daar werd niet aan gedacht.

Nederland was neutraal en bemoeide zich niet met oorlogvoerende landen. Mochten ze Nederland al eens binnen vallen dan hadden we verschillende verdedigingslinies waarachter soldaten konden worden gelegerd en gebieden die onder water konden worden gezet, zodat mocht het al gebeuren wij als klein landje dat reusachtige leger wel even tegen zouden houden.

Nu in de meidagen van 1940 was er dus de oorlogsdreiging. Nederlandse mannen werden opgeroepen om naar de militaire kazernes te komen om daar hun uniformen en wapens in ontvangst te nemen en onder bevelvoering van hun commandanten naar de verdedigingswerken te gaan.

Ik woonde in Bolsward, dus dicht bij de Afsluitdijk waar de Nederlandse soldaten hun plaats innamen in de kazematten, die daar gebouwd waren. Ik weet me nog goed te herinneren dat ik de nacht van de tiende mei 1940 met kop en oren onder de dekens kroop toen ik wakker werd van het geronk van vliegtuigen en van afweergeschut, ik was heel erg bang en begreep dat dit dus vliegtuigen waren die vanuit Duitsland onderweg waren.

’s Morgens toen ik beneden kwam vertelde mijn vader dat de Duitsers inderdaad Nederland waren binnengetrokken en dat er hevig werd gevochten. Omdat de afstand van Bolsward naar de Wonsstelling maar een paar kilometer was, konden wij dus de geweerschoten en het kanongebulder duidelijk horen. De soldaten op de afsluitdijk hebben het een paar dagen volgehouden om de Duitsers tegen te houden, maar ook zij moesten zich overgeven en werden afgevoerd richting Duitsland. Wij mochten de eerste twee dagen niet buiten komen en hoefden dus ook niet naar school.

Maar zo langzamerhand kwam het leven weer op gang. Duitse soldaten marcheerden meest al zingende door de stad en stonden op verschillende plaatsen op de wacht. Dat was voor ons iets geheel nieuws. In die tijd was er alleen radio waar je het nieuws hoorde. Ik vond het spannend omdat je je niet meer in een vrij land voelde en moest oppassen wat je tegen die Duitse soldaten zei. Bovendien hoorde je vaak schieten en vliegtuiglawaai. Alle voedsel was schaars, melk haalden we bij de boer, vader nam soms varkenspootjes mee als een boer een varken had geslacht. Tarwe haalden we ook bij de boer. Van de melk schepte moeke de room af en daar schudden we boter van, er moest heel wat op tafel komen voor een gezin zoals wij van acht personen.

In het laatste oorlogsjaar was er ook bijna geen brandstof meer en haalden we bomen omver om die aan stukken te zagen en te hakken. Ik weet nog dat mijn vader en ik eens een stobbe (boomstronk met wortels) uit de grond hebben, gewerkt met bijl en schop en zaag. Die zat drie kilometer van Bolsward in de grond, we hadden een handkar mee, heen was dat eind lopen niet erg, maar de terugweg naar Bolsward met de handkar volgeladen was zwaar en daarna moest hij dus de gang van ons huis worden gerold naar het achtererf. Als de Duitsers ons toen hadden gezien, waren we er vies bij geweest, want ook dat mocht niet.

We hoorden ’s nachts ook vaak Engelse vliegtuigen overkomen, die waren dan onderweg naar industriegebieden in Duitsland om te bombarderen. De Duitsers probeerden dan met twee grote lichtbundels de vliegtuigen te ontdekken om ze daarna neer te schieten. Op een dag in september 1944, ik zat toen nog op school, is er zo’n aangeschoten vliegtuig van de Royal Air Force dicht bij Bolsward neer gehaald. In dat vliegtuig zaten tien Engelse militairen en de nodige bommen. Het vliegtuig is ontploft, waarbij de soldaten zijn omgekomen. De Duitsers hielden goed de wacht, mijn maten en ik hebben geprobeerd dicht bij het vliegtuig te komen om iets als herinnering mee te nemen, maar dat gelukte niet. Wegwezen, en anders schieten we.

Het neerstorten van dit vliegtuig heeft een diepe indruk op mij gemaakt, deze jongemannen die in dienst van Engeland hun leven gaven voor de bevrijding van Nederland, voor de bevrijding van ons. Ik heb ook kameraden verloren in Nederlands Oost Indië, dat doet pijn, erge pijn!

In het najaar van 1944, toen kwam namelijk het bevel van de Duitse weermacht dat alle mannen in de leeftijd van 17 t/m 40 jaar zich moesten melden om voor de Duitsers te werken aan verdedigingswerken in Drenthe. De burgemeester moest 550 mannen leveren. Maar een aantal mannen dook onder, een aantal had al vrijstelling of kreeg alsnog vrijstelling van de burgemeester, zodat het aantal van 550 lang niet wordt gehaald. Gelukkig voor hem kwamen er 200 mannen uit Workum, zodat de stoomtram op 17 oktober 1944 toch met ruim 500 mannen naar Assen en omgeving kon vertrekken, huilende vrouwen en moeders bleven op het tramstation achter.

Mijn vader had een ‘Ausweis’(vrijstelling) gekregen omdat hij postbode was en niet gemist kon worden, iemand van de ondergrondse had hiervoor gezorgd. Hij nam namelijk ook dikwijls stiekem nieuwsblaadjes mee met het nieuws van het ondergrondse verzet. Dankzij goede contacten die hij met twee boeren in Schettens had, kon ik het laatste halfjaar van de oorlog als boerenarbeider bij hen terecht als onderduiker. Twee keer is er een huiszoeking gedaan door de Duitsers, maar zij konden ons niet vinden, omdat wij met drie mensen in een grote hooibult verstopt zaten en de boer zei dat hij geen onderduikers had. Wel spannend omdat de Duitsers ook wel met een bajonet in het hooi prikten.

Ik herinner mij ook nog een keer dat in Bolsward naar jongemannen werd gezocht. Ik was bij mijn ouders thuis, zij waren gewaarschuwd door een oom die politieagent in Bolsward was dat er een razzia zou worden gehouden. Mijn schuilplaats thuis was onder de keukenvloer. Door een luik kon je in de kruipruimte komen, waar een vloerkleed en een deken lagen. Als er dan gevaar dreigde ging ik onder de keukenvloer, een van mijn ouders deed het luik dicht, waar een kleed overheen kwam zodat het onzichtbaar was. Naast die schuilplaats was de kelder, in de muur zaten twee roosters. Door die roosters zag ik de laarzen van de Duitse soldaten die met zaklantaren schenen, ik moest dus heel stil blijven liggen en geen geluid maken.

Ik ben nu aangekomen bij de bevrijding van Bolsward op zondag 16 april 1945, een Duitse officier die met zijn soldaten door Bolsward onderweg was naar de Afsluitdijk, werd per ongeluk door iemand van de binnenlandse strijdkrachten doodgeschoten, als vergelding schoten de Duitsers drie inwoners van Bolsward dood. Dat had niet gehoeven.

De morgen ging ik met twee vrienden de stad in, wij mochten even op een Canadese tank zitten en konden al het oorlogsmateriaal bewonderen. Even buiten Bolsward bij de watertoren stond Canadees geschut opgesteld die schoten op de Wonsstelling en de Afsluitdijk afvuurden. Ik ben in het bezit van een huls die ik van de Canadezen mee mocht nemen, en deze kwam van het geschut. De huls is in 1944 gemaakt.

Er stond een enorme rij vrachtwagens in de stad, wij hadden wel zin om een eindje mee te rijden, dus daarom gevraagd, nu dat mocht wel. Dus wij met z’n drieën achterin een drietonner. Wij hadden niet gevraagd waar ze naartoe gingen, dachten naar Sneek, maar ze reden maar door en uiteindelijk

kwamen we in Steenwijkerwold terecht op een stuk weiland, waar de soldaten hun tentjes neerzetten. Op onze vraag waar ze de volgende dag naar toe gingen kwam als antwoord Antwerpen.

We hebben toen brood en chocoladerepen van hun gehad en zijn op zoek gegaan naar een slaapplaats, die vonden we in een schoollokaal waar stro op de vloer lag omdat er al vaker evacue's hadden geslapen en ook wel Duitse soldaten. De volgende morgen hebben we weer eten gehad van de Canadesen en toen zijn we om negen uur maar gaan lopen, want er reed geen trein en geen bus, dus dan maar lopen via Steenwijk, Wolvega, Heerenveen, Oudehaske, Joure naar Sneek, waar we 's avonds om tien uur aankwamen en werden opgepikt door een politieagent. Omdat we na tien uur niet meer buiten mochten, nam hij ons mee naar het politiebureau waar we de nacht in een cel door hebben gebracht en de volgende morgen in een legerjeep naar Bolsward zijn gebracht.

Onze ouders die doodongerust waren omdat zij niet wisten waar wij waren, want de telefoonverbindingen waren allemaal stuk, dus hadden wij ook niet kunnen bellen, onze ouders waren natuurlijk erg blij dat we weer levend en wel thuis waren. Wel hadden we wat ongedierte zoals vlooien en luizen meegenomen uit de school in Steenwijkerwold, maar dat was met een warm bad en Lisol weg te krijgen.

Evacués in Oosterlittens

Verhaal aangeleverd door Etie Kolthof over haar moeder Jitske Agema-Bijlsma. Het verhaal is ook beschikbaar bij het Fries Verzetsmuseum.

Tijdens de oorlog woont het gezin Bijlsma, bestaande uit vader Katrienus Bijlsma (1905-1976), moeder Sjoukje Jager en Jitske in Oosterlittens, aan de weg (reed) naar Wammert (nu heet deze weg It Hynstewaad). Na de oorlog wordt er nog een zusje (Aukje) geboren.

Jitskes ouders zijn beiden afkomstig uit een schippersfamilie, pake Bijlsma was beurtschipper in Oosterlittens en had daarbij, zoals gebruikelijk, een handel in turf en andere brandstoffen. Vader Katrienus Bijlsma werkte in de oorlog bij de zuivelfabriek in Oosterlittens (toen gemeente Baarderadeel) als melkrijder. Katrienus had een collega, Jaap van der Ploeg uit Winsum, die over een bootje kon beschikken. Daarmee vervoerden beide mannen in het laatst van de oorlog clandestien boter en kaas van de fabriek naar Leeuwarden. Daarbij moesten ze de brug in Baard passeren. De brugwachter, die goed was, waarschuwde de familie dat ze zodoende wel veel risico namen.

Samen schuilen

Bij Jitske op de schoorsteenmantel staat een ouderwets olielampje van haar moeder, dat misschien ooit op het schip van dien ouders werd gebruikt. Als er ’s nachts onraad was, zoals onweer of overkomende vliegtuigen, werd Jitske door haar moeder uit bed gehaald en moesten ze samen schuilen onder de tafel, met het lampje. Dat haar moeder dan bang was, maakte veel indruk op de kleine Jitske en het lampje staat nog altijd symbool voor die herinnering. Het wordt daarom gekoesterd.

Arbeidseinsatz

In het laatst van de oorlog moesten veel mannen vanwege de Arbeitseinsatz onderduiken, zo ook Katrienus. Hij kon terecht in het brandstof ook van pake, die overigens toen al overleden was. Katrienus werd nooit opgepakt. Toen in het najaar van 1944 de geallieerden ten zuiden van de grote rivieren oprukten, zag het gezin Geerts, dat woonde in Empel, aan de zuidkant van de Maas, net boven Den Bosch, zich gedwongen hun woning te verlaten. Richting het noorden hoopten ze veilig te zijn. Hun eerste hindernis was de rivier de Maas, die ze met een roeiboot hebben overgestoken. Een gevaarlijke oversteek. Na een lange reis kwamen ze terecht in Assen, maar daar konden ze niet blijven. Daar werd geregeld dat ze naar Oosterlittens konden gaan, waarschijnlijk door bemiddeling van Littenster Yeb Seffinga, die een actieve rol speelde in het dorp.

Met paard en wagen werd het gezin dat, behalve de kinderwagen voor het jongste kind, verder niets bij zich had, uit Leeuwarden opgehaald. Toen had de reis van de familie Geerts in totaal drie weken geduurd. Vader Anton Geerts heeft later altijd gezegd dat ze behouden zijn gebleven doordat hij, vlak voor ze hun huis verlieten, nog een kruis van de wand had geplukt, dat hij onder het matrasje van de kinderwagen had gestopt. Eenmaal goed en wel in Oosterlittens aangekomen werden de leden van het gezin verdeeld over verschillende adressen.

Het gezin Geerts

Het gezin werd als volgt verspreid:

Vader Anton Geerts, moeder Mien, Jan (Jantje) van drie en baby Willy van zes maanden bij boer Noordenbos op Wammert.
Frans (de oudste) zat bij Anema, een kleine boer
Arnold bij fam. Felkers, een winkelier
Marietje bij fam. Gras, een arbeider
Evert bij fam. Hilverda, een vrachtrijder
Adriaan bij fam. Gaasterland, ?mmerman
Diny bij fam. De Jong, bakker
Siske en José, een tweeling, bij de fam. Bijlsma (zij zijn drie dagen ouder dan Jitske).

Aanvankelijk waren de twee afzonderlijk van elkaar ondergebracht, maar ze misten elkaar zo dat ze na een paar dagen beide bij de familie Bijlsma werden geplaatst. Johan bij Reinder Hoekstra, de buren van de familie Bijlsma (De volgorde van de kinderen is van oud naar jong.)

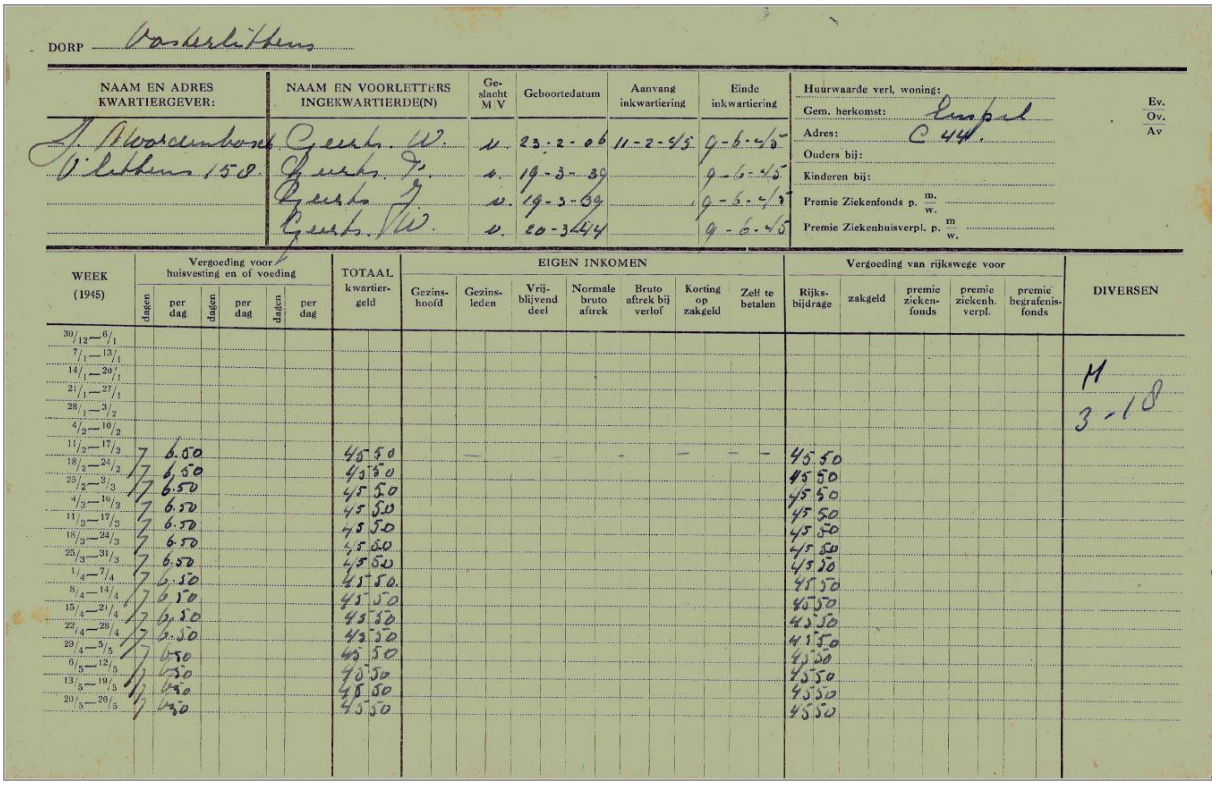
DORP Vosterlitbuurs

NAAM EN ADRES KWARTIERGEVER:	NAAM EN VOORLETTERS INGEKWARTIERDE(N)	Geslacht M/V	Geboortedatum	Aanvang inkwartiering	Einde inkwartiering
J. Noordenbos	Geerts W.	M	23-2-06	11-2-45	9-6-45
Vilitbuurs 158	Geerts J.	M	19-3-39		9-6-45
	Geerts J.	M	19-3-39		9-6-45
	Geerts W.	M	20-3-44		9-6-45

Huurwaarde verl. woning:
Gem. herkomst: Limpel
Adres: C 44
Ouders bij:
Kinderen bij:
Premie Ziekenfonds p. m/w.
Premie Ziekenhuisverpl. p. m/w.
Ev. Ov. Av

WEEK (1945)	Vergoeding voor huisvesting en of voeding: dagen	per dag	dagen	per dag	dagen	per dag	TOTAAL kwartiergeld	EIGEN INKOMEN: Gezinshoofd	Gezinsleden	Vrijblijvend deel	Normale bruto aftrek	Bruto aftrek bij verlof	Korting op zakgeld	Zelf te betalen	Vergoeding van rijkswege voor: Rijksbijdrage	zakgeld	premie ziekenfonds	premie ziekenh. verpl.	premie begrafenisfonds	DIVERSEN
30/12—6/1																				
7/1—13/1																				
14/1—20/1																				M
21/1—27/1																				3-18
28/1—3/2																				
4/2—10/2																				
11/2—17/2	7	6.50					45.50								45.50					
18/2—24/2	7	6.50					45.50								45.50					
25/2—3/3	7	6.50					45.50								45.50					
4/3—10/3	7	6.50					45.50								45.50					
11/3—17/3	7	6.50					45.50								45.50					
18/3—24/3	7	6.50					45.50								45.50					
25/3—31/3	7	6.50					45.50								45.50					
1/4—7/4	7	6.50					45.50								45.50					
8/4—14/4	7	6.50					45.50								45.50					
15/4—21/4	7	6.50					45.50								45.50					
22/4—28/4	7	6.50					45.50								45.50					
29/4—5/5	7	6.50					45.50								45.50					
6/5—12/5	7	6.50					45.50								45.50					
13/5—19/5	7	6.50					45.50								45.50					
20/5—26/5	7	6.50					45.50								45.50					

Figuur 7 evacuekaart van de familie Geerts die bij de familie Noordenbos verbleef

Ziekte

Jitske herinnert zich nog dat Jantje er bij aankomst slecht aan toe was. Hij had diarree, zijn hoofd zat onder de korsten en hij was ondervoed. Dat heeft zijn hele verdere leven, tot nu toe, zijn gezondheid beïnvloed. Spoedig bleken er bij boer Noordenbos in huis wat spanningen te ontstaan tussen vader en moeder Geerts, waarschijnlijk als gevolg van wat ze doormaakten. Daarom ging vader met Jantje naar de familie Bijlsma en ging de tweeling naar Noordenbos, samen met moeder en baby Willy.

Naar de katholieke kerk

’s Zondags ging de hele familie Geerts naar de kerk in Baard, die in die tijd beschikbaar was gesteld voor de katholieken. Jitske is een keer mee geweest, maar als klein meisje van hervormde huize begreep ze er niet veel van. Ze dacht dat de uitgereikte ouwel een soort van voedsel was en zei: “Ik hoech gjin droege bôle”. Na het kerkbezoek kwam het hele gezin bijeen bij de familie Bijlsma om koffie te drinken. Dat is een Tijdje zo gegaan, totdat Marietje, die ondergebracht was bij de rechtzinnige familie Gras, van haar gastouders mee moest naar hun kerk. Toen Marietje dit weigerde, was ze niet meer welkom bij Gras. Ze staken haar weer in de oude kleren – vodden – waarin ze was gekomen en ze werd “ingeleverd” bij de familie Bijlsma. De evacuees sliepen op de zolder van het huis, die normaal niet als woonruimte in gebruik was. Het hing er vol met drogende tabaksbladeren, die zelf verbouwd werden.

Terug naar Empel

Toen in het laatst van de oorlog alles schaars werd en er bovendien veel extra monden gevoed moesten worden, wist Jitskes moeder door het ruilen van kleren toch aan noodzakelijke levensbehoeften zoals lijnolie te komen. Enkele indrukken van de bevrijding zijn Jitske altijd bijgebleven, zoals dat ze voor het eerst een stukje leverworst proefde bij slager Felkers en dat ze voor de eerste keer een film zag. Ook zag ze dat twee jonge vrouwen uit het dorp, die met de Duitsers hadden geheuld, werden opgebracht en kaalgeschoren. Na de bevrijding, Jitske weet niet precies wanneer, keerde het gezin Geerts terug naar hun eigen woning in Empel. Dat huis staat er nog steeds, met nog een gat in de muur, als herinnering aan de gevechten daar. Na de oorlog werd er nog een twaalfde kind geboren.

Een goede band

Moeder Geerts is daar, toen ze in de vijftig was, overleden en vader heeft er daarna nog tot zijn dood gewoond. Hij werkte in een fabriek in Den Bosch. De band die tussen de families Bijlsma en Geerts was ontstaan is tot op heden in stand gebleven. Jitske praat over hen alsof het over haar eigen familie gaat. Snel na de oorlog, in 1946, gaan de Bijlsma’s met de vrachtauto van Hilverda, volgeladen met spullen, naar Empel. Daar wordt een en ander met grote dankbaarheid aanvaard. Een jaar of tien later kreeg mem Bijlsma zelfs nog een gouden ring van de Geertsen en Jantje zegt altijd dat de familie Bijlsma de oorlog voor hem heeft gewonnen. Er volgden over en weer vele bezoeken, bijvoorbeeld ter gelegenheid van huwelijken en jubilea. In de begin tijd ging men dan met de trein, maar er werd ook wel een auto gehuurd. Jitske ging er ook wel uit logeren. In 2005 organiseerde de familie Bijlsma een reünie, in de vorm van een boottocht op de Friese wateren.

Het wederzijdse contact is altijd gebleven.

Oorlogsdagboek Henny van den Berg

Enkele passages uit het dagboek van Henny van den Berg, aangeleverd door Eric van den Berg.

Mijn opa en oma hadden kruidenierswinkel ‘BERGO’ aan de Lemmerweg. Mijn vader was 16 jaar in 1945. In de laatste oorlogsjaren hield mijn vader een dagboek bij, tot en met de bevrijding van Sneek.

Figuur 8 kruidenierszaak van den Berg

Zaterdag 10 februari 1944

Een visser vertelde dat er in de dijk om De Brekken een gat als een huis is geslagen. Hij voer van Sneek over het overstroomde land met zijn zeilbootje tot in De Brekken. Achter in Het Kaatsland is het water nu zo hoog gekomen dat de mensen er nog maar kwalijk kunnen komen.

Maandag gaat het rijverbod in. Niemand die geen vrijstelling heeft mag fietsen. Mijn vader heeft er een voor zijn zaak aangevraagd.

Zondag 11 februari

Het is ``GROOT ALARM” . Vanmiddag waren de Duitsers door de duivel bezeten. Ze vlogen en draafden af en aan met kisten munitie , dekens , enz. Enkele auto’s met soldaten vertrokken. De hele stad was in actie. Overal stonden groepjes mensen te praten. Zij wisten al gauw te vertellen dat de soldaten hier weg gingen omde Engelsen een doorbraak hadden geforceerd bij Kleef. De Duitse radio sprak van het binnendringen van Engelse troepen in Kleef.

Maandag 12 februari

De Engelsen hebben Kleef veroverd , er wordt nu verwoed gevochten op de Kleefsterberg of Kleefberg of hoe heet dat ding ook mag heten.

Vanmiddag zijn Siepie en ik weer houthalen geweest de Lemmerweg uit. Dat hebben we in ’t najaar ook al gedaan en hebben toen 3 ½ kar dikke zijtakken afgezaagd. Vanmiddag hadden we een nog grotere kar vol. Dit hout bewaren wij voor de zomer om eten te koken.

De prijzen van de tabak zijn op het ogenblik schrikbarend hoog. Voor een pakje eigenteelt tabak van 50 gram betalen wij hier nu al 12½ gulden, en dan is het ook nog nat zodat bij drogen wel 10 gram verloren gaat. Eigen gekarnde boter kost per pond 20 gulden terwijl fabrieksboter van ƒ 35 tot ƒ40 kost. Voor een pakje sigarettenpapier wordt met plezier ƒ4 betaald.

We zijn woensdag van het licht afgesloten, maar zitten nu bij een clandestien aangelegd pitje. De meeste Duitsers zijn vannacht weggegaan, waarschijnlijk naar het front. Van dat fietsverbod hebben we nog niets gemerkt. Mijn vader heeft een vrijstelling voor het fietsen gekregen.

Vannacht zijn er 19 personen die op het politiebureau zaten omdat zij in contact stonden met de illegale beweging vrijgelaten. Een lid van de gendarmerie werd neergeslagen, terwijl twee polities in de inmiddels lege cellen werden gestopt.

Dinsdag 13 februari 1945

Daar het dinsdag is ben eerst naar school geweest om een nieuwe taak op te halen. (Daarna heb ik eerst de melkflesssen bij de melkvaarderweg opgehaald die ze voor mij bij mijn boer gevuld heeft. Over de polderdijk kan je er nu niet meer komen.

Met houtzagen hebben Siep, en een evacuee die bij Bokma is, en ik de middag doorgebracht. Om half zes was alles klaar en hebben we elk 8½ kist hout naar huis gebracht.

Zaterdag 14 april 1945

Vannacht is er niets gebeurd. Vanavond werd gezegd dat Heerenveen, Groningen en Delfzijl definitief bevrijd waren.

Zondag 15 april 1945

Vanmorgen deed een zware dreun Sneek trillen. In een wip was ik uit bed. Toen ik op sttraat kwam hoorde ik dat de Duitsers de Hossebrug hadden opgeblazen. De Hossebrug is een brug in de nieuwe weg naar Heerenveen. Ook hoorde ik dat Leeuwarden, Dokkum en Drachten bevrijd waren. Een enthousiaste stemming bevangt de menigte, welke echter gauw weer getemperd wordt door het praatje dat de vier hoofdbruggen zullen worden opgeblazen. Deze keer schijnt het waar te zijn, want op de Oosterdijksbrug zijn landmijnen aangebracht. Iedereen opent zijn ramen om na de explosie toch maar zo min mogelijk glasschade te hebben.

Weer is de atmosfeer geladen. Na etenstijd is er nog niet gebeurd, Dan gaan we de stad in om eens te zien wat er loos is. Maar als we bij de Oosterdijksbrug komen ligt er geen landmijn meer op. Dan gaan we de stad verder in. Op het marktplein is alles afgezet en we kunnen maar omlopen. We moeten helemaal over Het Bolwerk voor we naar huis kunnen.

Terwijl we op De Lemmerweg zijn klinken er enkele explosies. En een rookwolk duidt de plaats des onheils aan. Steeds dikker worden de rookwolken, terwijl een heleboel mensen de stad invliegen om te zien wat er aan de hand is. Opeens keert de stroom mensen hardlopend terug. Op onze vraag wat er aan de hand is antwoordt een man: “Ze hebben het waaggebouw in brand gestoken”. Steeds dikker wordt de rook en een geratel als dat van een machinegeweervuur, toont aan dat er munitie ontploft. Na enige tijd wordt het minder , maar even later vlamt het weer op. Na een tijdje hoor ik zeggen “Dat dit het werk is van de ondergrondse” (Het bleek het werk van Duisters, Eric). “Er is geen enkele Duitser meer in de stad”, zegt een ander en weer een ander zegt “De Duitsers zijn allemaal poter”.

De brandweer die bij Ozinga gestationeerd is rukt uit en wij helpen ze naar De Waag te trekken. ’t Staat er zwart van de mensen, maar er wordt gauw ruim baan voor ons gemaakt. De Waag brandt niet zo erg meer, maar toch wordt er nog gespoten. Een politieagent komt naar ons toe en zegt dat we beter weg kunnen gaan.

We gaan en horen dat er al mannen van de Ondergrondse dienst gezien zijn “Ze hadden witte banden om met ORANJE erop”, zegt een jongen tegen mij. “Ze staan nu bij pension Beintema”. Wij naar pension Beintema, maar voor we bij de Wijde Noorderhorne zijn komen wij een stroom mensen tegen die er juist vandaan komen. “De ondergrondse is aan het schieten. MAK DAT JE WEGKOMT!”. wegkomt!” Wij liepen hard met de stroom mee door de Neltjeshaven naar de Prins Hendrikkade. Overal klinkt het schieten. . Siepie en Dick gaan de kant van de Leeuwarderweg op, maar Herman, Corry, Henkie, Tommy en ik gaan over het Bolwerk. We moeten zien thuis te komen.

Bij het Gymnasium zien we de eerste mannen der ondergrondse. Ze zijn bewapend met machinepistolen, revolvers en geweren en hebben een band om de arm.

Henkie en Tommy zijn terug gegaan. Nu zijn we nog met zijn drieën. Overal klinkt het vuur. Bij het gymnasium worden wijn aangehouden. “Waar moeten jullie heen?” vraagt iemand van de ondergrondse. “Naar de Lemmerweg”, antwoorden wij. “Doorlopen””, wij verder.

Terwijl wij Het Martiniplein oversteken zien wij dat een stuk of 10 man van de ondergrondse het politiebureau bezetten. Als we de hoek omgaan zien we op de Waterpoort weer iemand met ene machinepistool staan. “DEKKING ZOEKEN”, wordt ons toegeroepen. Hardlopend gaan we terug het Zuidend in. Maar als we daar weer iemand zien staan vliegen we maar een openstaande deur in. Als we daar een tijdje gestaan hebben gaan we verder, maar een paar huizen verder staan we weer achter een deur. We moeten naar huis en als even later een troepje kinderen bij ons uit de buurt langskomen gaan we er achteraan. In weerwil van het schieten wat nog steeds doorgaat.

Zo komen we op de Oude Koemarkt waar we een agent tegenkomen die een paar mensen naar brengt. Wij kunnen mee, maar bij de brug staan twee M.D.O. die ons bij v.d. Meulen de boekwinkel binnenduwen. Er staan wel 30 mensen en iedereen weet wel wat te zeggen. We kunnen niet naar huis want de brug is afgedraaid. Maar gelukkig komt er redding in de vorm van de brandweer die weer terugkomt en dus over de brug moet. Als de brug dichtgedraaid is mogen ook wij over. Wat een mazzel.

Overals staan M.D.O. ook mijnheer Van der Sluis, de directeur van Lankhorst Touwfabriek staat er met een M.P. en een revolver. Mijn ouders zijn blij als ik weer veilig binnen ben

Zondag 15 April 1945 (#2)

Om kwart voor 8 (19.45 uur, Eric) klinkt er uit de stad hevig vuur en vlak daarna komt een soldaat op een motor aan racen. “Een mof” is het eerste wat ik denk. De M.D.O lopen zenuwachtig door elkaar, maar even later schieten zij hun geweren af in de lucht en juichen. De motorrijder is een ENGELSMAN. Even later vertrekt deze weer. We zijn allemaal even blij. Zouden we dan eindelijk bevrijd zijn van het Duitse juk???

Om 20 minuten over acht zie we de eerste tanks De Lemmerweg inrijden. Ze hebben tulpen voorop. De mensen zijn gek van vreugde en ze blijven dan ook niet in de huizen, maar juichen de Canadezen (want dat waren het) toe. Die namen de ovatie glimlachend in ontvangst.

We zijn **BEVRIJD**

’s Avonds over 10 komt Annie nog bij ons zeggen dat er een Canadees bij hen is en dat we toch vooral even moeten komen. We gaan en krijgen sigaretten en chocolade van de Yankee. Er wordt Jazz gespeeld en voor we het weten is het half twaalf. Dan gaat hij weg, want hij moet nog op wacht. Wij gaan ook naar huis.

Terwijl ik naar boven ga zing ik “It´s in the air “. Als ik op bed lig kijk ik naar de lucht. Bewolkt. De regelmatige voetstappen van een wacht geven een veilig gevoel. En nog denkend aan de Yankee slaap ik in.

Maandag 16 april 1945

Als ik ’s morgens ontwaak uit waar in tanks, Yankees en sigaretten de hoofdrol vervulden is het nog niet helemaal licht. In een wip ben ik uit bed en sta voor het raam. Het is pas 6 uur. Siepie is al op straat en wenkt mij dat ik ook moet komen. Als ik buiten ben gaan we vlug kijken naar de tanks. We raken niet uitgekeken en als we eten moeten wordt dit er dan ook maar gauw ingepropt. Nu de stad in, het is volop feest! Van ieder huis wappert de Nederlandse driekleur en sommigen hebben ook nog de Amerikaanse en Engelse vlaggen uit .

De hele morgen zijn we op de Prins Hendrikkade te vinden waar al het oorlogsmaterieel langs vervoerd wordt. Pas om twaalf uur gaan we naar huis.

Bij de Jan van Nassau-school staat het zwart van de mensen. De moffenmeiden en NSB'ers worden opgehaald. Als er weer een paar aankomen gaat er een gejuich op.

"De radio gaat ook weer", zeggen ze als ik thuis kom. En ja hoor, om 1 uur horen we Radio Oranje. Over de radiocentrale. Dat is nog eens wat anders dan stiekem te moeten luisteren.

Vanmorgen hebben de Canadezen ook chocolade en sigaretten uitgedeeld. 's Middags gaan we de stad weer in. Op Het Martiniplein, bij het spoor, in de Kanaalstraat, op de Veemarkt, ja overal staan bijna auto's. 's avonds mogen wij tot 10 uur naar buiten. Wat een geluk het is 's avonds fijn weer en pas om 10 uur binnen.

Als het dan 10 uur is zijn wij ook uitgelaten over deze eerste dag in vrijheid.

Jan Dirk Kooi

Verhaal aangeleverd door Fred Kooi

Vanaf mei 1943 werden alle mannen tussen de 18 en 35 jaar verplicht zich voor werk in Duitsland te melden. Wie zich niet aanmeldde en gepakt werd, kon hard gestraft worden. Veel jonge mannen besloten daarom om onder te duiken, zo ook Jan Dirk Kooi. Van oorsprong kwam hij uit de provincie Groningen, waar hij op meerdere adressen ondergedoken heeft gezeten om zo de verplichte tewerkstelling in Duitsland te ontlopen.

In 1944 vertrok hij samen met zijn verloofde Johanna Nieborg per fiets van Zuidlaren naar Scharnegoutum, waar ze eerst bij de familie Oosterkamp terecht kwamen, diezelfde avond nog werden ze naar een ander adres gebracht, namelijk bij S. Speerstra aan de Speersterdyk, en de volgende dag mochten ze weer verder en werden ''weggebracht'' door Rinse Dijkstra naar Ties Reitsma in Tirns.

In Tirns werkte Jan Kooi op de boerderij van de moeder van Ties Reitsma. Daarna heeft hij op verschillende boerderijen ondergedoken gezeten in Goënga-mieden en Gauw. Op de boerderijen leerde hij het melken, en andere werkzaamheden.

Ondergedoken zitten was niet geheel zonder risico. In de loop van 1944 werden er zelfs razzia's gehouden om jonge mannen op te sporen om ze dan uiteindelijk nog naar Duitsland te kunnen sturen. Zijn vrouw was ondergedoken bij D. Visser, een winkelier te Offingawier. Via zijn vrouw kwam hij aan een vals persoonsbewijs. Op zo'n vals persoonsbewijs werd toentertijd een valse naam gezet, en werd de geboortedatum enkele jaren naar beneden gezet, in de hoop zo tewerkstelling te kunnen ontlopen.

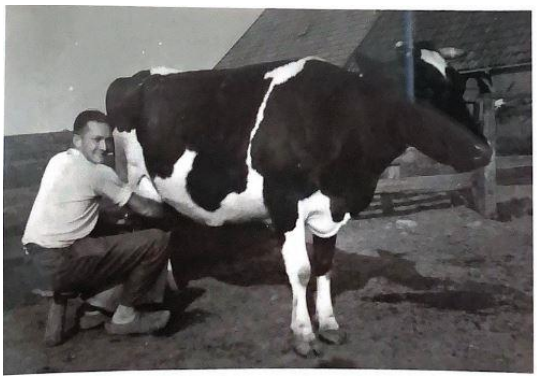

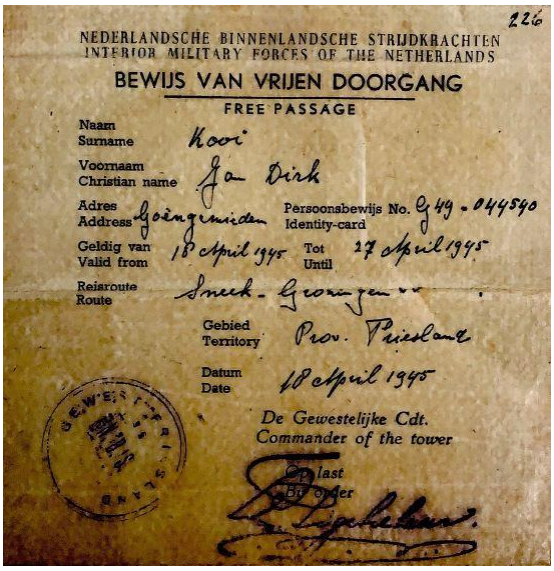

226

NEDERLANDSCHE BINNENLANDSCHE STRIJDKRACHTEN
INTERIOR MILITARY FORCES OF THE NETHERLANDS

BEWIJS VAN VRIJEN DOORGANG

FREE PASSAGE

Naam / Surname: Kooi

Voornaam / Christian name: Jan Dirk

Adres / Address: Goëngemieden

Persoonsbewijs No. / Identity-card: G 49 - 044540

Geldig van / Valid from: 18 April 1945

Tot / Until: 27 April 1945

Reisroute / Route: Sneek - Groningen

Gebied / Territory: Prov. Friesland

Datum / Date: 18 April 1945

De Gewestelijke Cdt.
Commander of the tower

Op last
By order

De oorlogsperiode

Verhaal aan de hand van een interview. Aangeleverd door S. G. de Vos

We gaan richting 1940. Jullie hadden trouwplannen.

Die plannen waren er, maar eerst hadden we nog geen huis. Toen we een huis kregen kostte dat vijf gulden huur per maand: een half salaris!
Ondertussen moest ik als soldaat naar Den Haag. Mijn vrouw kreeg een beetje kostwinnersvergoeding. Dat eerste huis stond in de Amaliastraat op nummer 69. Ik had eigenlijk broederdienst, want mijn broer Klaas was militair geweest. In 's-Hertogenbosch, bij de wielrijders was hij. Maar ik moest toch opkomen. Later waren er nog meer die eigenlijk broederdienst hadden, maar die hoefden niet meer op te komen, omdat de oorlog toen al begonnen was. Maar ik was wel de pineut. We moesten eerst verzamelen op Waalsdorp en later werden we overgeplaatst naar een school in de Van de Spiegelstraat in Den Haag en daar hebben we een tijd gezeten. Ik zat daar ook toen de oorlog uitbrak. De vliegtuigen gingen over de school heen en toen zei de kapitein: we moeten zien dat we hier weg komen want we worden straks nog gebombardeerd. Wij als de weerga de kleren aan en weg. Ik herinner me de tiende mei nog goed. De vliegtuigen gingen over de stad en over de school. De bombardementen vonden plaats op Waalsdorp, waar veel militairen lagen. Het werd plat gebombardeerd. Daar is toen ook een jongen uit Oppen-huizen, Catrinus Faber, omgekomen. Een herdenkingssteen is voor hem in de toren van Uitwellingerga gemetseld.
Wij werden eerst in een schuilkelder gebracht. We moesten ook munitie hebben natuurlijk, maar er was niet veel hoor. Wij kregen vijf patronen in de tas en er zaten er vijf in het geweer. Daar moesten wij ons mee verdedigen! En na vier dagen was er de capitulatie en toen waren we krijgsgevangenen. Wat zal er nu met ons gebeuren? Op den duur kreeg Hitler teveel last van die jongens: ze moesten maar naar huis. Stuur ze maar naar huis.
De krijgsgevangenschap heeft een week of zes geduurd.
Dat was best lang. Maar we zijn goed behandeld. Ik heb er tenminste geen herinneringen aan dat het niet goed was.
Ook weet ik nog wel dat Rotterdam gebombardeerd is. De rookwolken zagen wij aan de horizon. Dat was vreselijk hoor. Dat konden we goed zien. Het was vlak bij ons.

U zat natuurlijk op een van de meest gevaarlijke plekken, daar in Den Haag.

Ja, maar we hebben daar nooit last van gehad. De parachutisten daalden bij bossen naar beneden, maar we hadden nooit last van die lui. We hebben er nooit weer een gezien. Ik heb ook nooit hoeven schieten. Die tien patronen konden we later weer inleveren! Een week voor de inval van de Duitsers hebben we geoefend op de vlakte van Waalsdorp en daar hebben we geschoten. Maar dat was ook het enige. Dan moest je op een schijf schieten natuurlijk, maar of ze er nou in kwamen of er naast waren dat wist je niet! Ik voel nog die tik tegen mijn schouder.

Op een gegeven moment bent u uit krijgsgevangenschap ontslagen. Kon u toen naar huis?

Toen ben ik naar huis gegaan. Maar je moest wel werk hebben. Dat werk wilde niet zo hard, want ik zat in de textiel en toen heb ik eerst bij Sipke Dijkstra gewerkt. Maar dat voldeed niet. Het was een zaak in manifacturen. De verkoop ging vanaf een ark. Dat was eigenlijk de winkel en zo gingen we naar de boeren. Dat was mooi.
Maar er was natuurlijk wel de bezetting. Met de ark gingen we dan naar de boerinnen om te proberen of ze wat wilden kopen. Maar wij hadden verder ook geen voorzieningen, want als wij uit de broek moesten, dan gingen we wel even over boord. Dat was allemaal niet zo erg. Dan

gingen we ’s avonds niet naar huis. We hadden een matras ergens onder de toonbank en dat haalden we tevoorschijn en daar sliepen we op.

Een varende winkel! Werd dat wel meer gedaan in die tijd?

Voor zover ik weet niet. Ik heb dat een paar jaar gedaan en toen hield hij er mee op en heeft hij de ark verkocht en hoe het nou verder gegaan is weet ik eigenlijk niet. Ik ben toen wel bij de firma gebleven.

Ook heeft Sjoerd aan het begin van de oorlog nog gehandeld in Solution (bandenreparatielijm). Toen hij daarvoor onderweg was is hij nog een keer aangehouden door de Duitsers, omdat er op diezelfde dag een overval op het distributiekantoor van Wommels had plaatsgevonden. Na inspectie van de fietstassen mocht hij weer verder rijden…..

In die tijd is in de Amaliastraat Baukje geboren (7 februari 1941).

Hebben jullie veel van de oorlog gemerkt?

Meer dan ons lief is. Wij hebben de Sneker bloednacht meegemaakt. Er zijn toen naar ik meen zeven mensen op een nacht uit hun huis gehaald en ter plekke neergeschoten. Dat was een represaille omdat er een NSB-er ontvoerd was. Hij kwam van de trein en toen hebben ze hem meteen te pakken genomen en later is hij doodgeschoten. Maar de wraak kwam wel. Bij die represaille hebben ze Bakker uit Noorderhorne doodgeschoten en Feike van der Reiden en…. ja er waren er nog meer. Die overlijdensadvertentie heb ik nog bewaard. Dat maakte diepe indruk. Er was niemand die in die dagen lachte in Sneek. Iedereen had een strak gezicht.
O ja, Koelstra was er ook nog bij. Een pracht van een vent. Hij was leider van de distributiedienst. Ze hebben hem neergeschoten op het eind van de Jachthaven-straat. Je begreep dat niet, maar hij had wel in het ondergrondse werk gezeten. En dat wisten ze natuurlijk, want er was veel verraad. Rein de Boer hebben ze niet gevonden. Hij was plaatsvervangend directeur van het distributiebureau. Hij kroop onder het ledikant, als ik het goed heb, zo ver mogelijk weg. Zijn vrouw zat op de rand van het ledikant, maar ze hebben hem niet gevonden. Anders hadden ze hem ook nog doodgeschoten. O, dat was zo’n rare tijd. Een angstige tijd. In die tijd is Siebe geboren.

28 juli 1942. Bij de bevalling van Siebe kwam er een verloskundige om ma te helpen. Het was een buitenlandse, iemand met een donkere huidskleur en dat was in die dagen niet zo gebruikelijk. Ze keken er vreemd van op. Bovendien was ze nog erg jong. Volgens Reintje ging het allemaal wel een beetje anders dan ze gewend was. Als er weer een wee moest komen, zei ze: ‘Ik zal er wel eventjes een maken…’ en dan maakte ze een draaiende beweging met haar hand rond de navel van moe!
De bevalling van Baukje had ongeveer 24 uur in beslag genomen. Met Siebe ging het wel vlotter, maar, zegt Reintje, ik had altijd nogal lang werk!

Vader Sjoerd vertelt verder:

Ik kwam weinig buiten. Want ik zat in de leeftijd dat ze me in Duitsland best konden gebruiken. En dat wilde ik niet. Ik zei: Ik wil niet voor die moffen werken. Dat doe ik niet. Wie er wel heen gaat die doet het maar, maar ik niet! Ik heb ook nooit een oproep gehad, maar ben wel ondergedoken geweest.

Ook is het een keer gebeurd dat er twee jongens van de ondergrondse (de verzetsbeweging) bij jullie in huis zijn terechtgekomen. Zij moesten op een veilige manier weer weg. Een agent van politie heeft daarbij geholpen. Reintje vertelt:

Ja, ik meen dat dat Dijkstra was, die heeft ze bij ons weggehaald. Ze kwamen uit een paar kleine plaatsjes achter Sneek. Een van die jongens is later gefusilleerd. Zijn vrouw leeft nog. Zij runde een bedrijfje en daar kwamen veel schooljongens; die aten daar. Ze konden er een glas melk kopen en zo. Toen Sjoerd op de mulo zat kon hij daar ook terecht. Ze heette Steina. Ze was een Bouma.

Tijdens de oorlogsjaren zijn de beide ouders van Sjoerd overleden. Op 30 december 1943 overleed Sjoerds moeder, Hotske de Vos-Douma. Zij leed aan de ziekte van Parkinson en heeft een lang ziekbed gehad. Ze was 69 jaar oud. Op 6 september 1944 overleed zijn vader Sijbe. Ze woonden aan de Oppenhuizerweg op nummer 52. Ook vader De Vos had een ziekbed. Op zijn aandringen ging hij naar Uitwellingerga, waar dochter Tjitske hem in haar huis tijdens zijn laatste dagen verpleegde. Vader De Vos wilde graag door zijn dochter verpleegd worden: 'Dan ben ik dicht bij mem'. Zijn vrouw was immers nog geen jaar eerder gestorven. Hij overleed aan maagkanker en was eveneens 69 jaar oud. (Beiden zijn begraven op het kerkhof te Uitwellingerga.)

Jullie hebben in die dagen ook onderduikers gehad?

Ja, die hadden we, maar hoe gevaarlijk dat was dat weet ik niet. Dat wisten we toen ook niet en dat realiseerde je je eigenlijk niet. Je deed het wel, maar het drong eigenlijk niet tot je door dat het levensgevaarlijk was. We woonden maar in een nauw straatje, de Hendrik Casimirstraat, op nummer 14. Op een gegeven moment werd er gevraagd: kunnen jullie onderduikers hebben? Nou ja, wij konden er dan twee hebben. Dat waren Ruth Neuberger, die nu nog in Tel Aviv woont en Dora Mossel. Later moest Ruth weer naar een ander adres.

Reintje neemt het over:

Ruth ging eerst naar mensen die haar als dienstbode gebruikten. En dat was met Dora ook zo. Die kwam in een boerderij terecht en ze zei: 'Daar moest ik zo hard werken en ik had net een kleine gekregen'. De geboorte had 'clandestien' plaatsgevonden in een ziekenhuis in Amsterdam en toen werd ze met de kleine naar de viersprong gebracht. Daar stond een auto klaar en toen hebben ze die kleine meegenomen en Dora werd naar een boer gebracht.
Dus ze was net bevallen en toen moest ze zwaar werk doen. Ze zei: het was heus geen liefdewerk van die mensen. Daar moest ik hard werken. Later is ze naar Sneek gegaan en in een doorgangshuis terecht gekomen. Daar bleef ze maar een paar dagen en van daar werd ze door de ondergrondse naar diverse adressen gebracht. Zo kwamen ze ook bij ons vragen, of wij een paar onderduikers konden hebben.
Ruth is wel een maand of negen bij ons geweest, geloof ik. Ja, zij is lang geweest, maar op 't laatst kon het eigenlijk niet meer.

Tegenover ons, in de Hendrik Casimirstraat, woonde de familie Bouma. Daar waren wij mee bevriend. Zij kwam een keer bij mij en zei tegen me: 'Nou moet je eens horen, je hoeft niks te zeggen, maar ik kom je waarschuwen: hebben jullie joden in huis?' Ik zei: 'Nee, hoe kom je daar nou bij?' – Onze beste vrienden wisten het niet; niemand wist het.
'Je weet, dat het vertrouwd is', zei ze, 'je kent ons, maar ik wil je alleen waar-schuwen. Onze slaapkamers zijn tegenover elkaar en als ik 's morgens de bedden opmaak kijk ik precies op jouw slaapkamer, dat weet je. Dan zie ik net boven de vensterbank uit iemand lopen met zwart haar, en jullie hebben geen zwart haar. En dan begin je na te denken. Je weet in wat voor tijd we zitten'.
Toen heb ik ze bedankt voor de tip en heb ik haar uitgelegd hoe het zat.
'Ik ben blij dat je het zegt, want twee huizen verder zit een NSB-er'. Vrouw Bouma had dus Ruth ontdekt….

Later is Ruth naar een ander onderduikadres gegaan. Het was midden in de stad, achter de Waterpoort en dan linksaf. Ze woonde er in een soort achterhuis. Baukje en ik zijn een keer bij haar op bezoek geweest. Baukje was nog heel klein. Ruth had een plekje gekregen op de zolder. Het was daar steenkoud en als het sneeuwde, lag de sneeuw bij haar op de dekens….. dat was verschrikkelijk.
De kleine Baukje is later een keer op eigen houtje naar Ruth toe gegaan. Ik kon niet begrijpen dat ze dat in haar eentje heeft kunnen vinden.
Ze had bij die mensen aangebeld en mocht naar de zolder waar Ruth was. Ruth vond het prachtig, want het was een hele verrassing dat Baukje daar kwam. Maar ze zat er natuurlijk ook over in hoe dat kind daar gekomen was. En ze dacht ook: hoe moet ze nu weer terug? Ik weet niet meer hoe ze thuis gekomen is; dat kan ik me niet meer herinneren.
Op dit adres is Ruth niet zo lang geweest. Er woonden daar drie mensen: een oude vrouw, dat was de moeder, ook haar dochter en die had een zoon.
Ik herinner me nog dat Ruth wel eens gedichtje voor die jongen had gemaakt – dat kon ze goed. Er stond ook in: 'Dat jongetje van hier gebruikt zijn zakdoek als wc-papier'. Dat weet ik nog.
Daarna is Ruth naar de familie Hospus gegaan. Ik geloof dat ze eerst nog bij die lui op het Klein Zand geweest is, dat was de familie Metz.

Ook de man van Dora is nog bij ons geweest. Ik zei: man en vrouw horen bij elkaar, maar waar de kinderen allemaal zaten wist ze ook niet. Toen heb ik de ondergrondse gevraagd: kunnen jullie ervoor zorgen dat haar man ook hier kan komen. Daar hebben ze hun best voor gedaan.
Dora en Meijer Mossel hebben eerst in Haarlem bij Corrie ten Boom gezeten en vandaar zijn ze in de kop van Noord-Holland terechtgekomen – ze waren eigenlijk op de vlucht. Ze kwamen toen terecht in een leegstaande villa en ze sliepen in de kelder. Maar toen hoorden ze dat er allemaal Duitsers boven hen liepen met laarzen aan. Ze moesten dus heel stil zijn. Overdag gingen de Duitsers weer weg. Toen het dan een tijd stil was dachten ze: we moeten hier weg zien te komen. Daarna zijn ze daar weg gegaan en op de boot gestapt naar Stavoren. Door de harde wind waaide zijn hoed af; die was hij kwijt…. Zo'n grote zwarte hoed.
Vanuit het doorgangshuis zijn Dora en Meijer naar verschillende adressen gebracht, maar op mijn verzoek hebben ze ervoor gezorgd dat ook hij bij ons kwam. Vanaf dat moment hadden we dus drie onderduikers. We hadden een grote en twee kleinere slaapkamers en daar stonden de bedjes van Siebe en Baukje en wij sliepen op de achterste slaapkamer.
Wij hadden een grote vliering. Marten de Vries was timmerman en hij heeft in de klerenkast een mooi vierkant luik uitgezaagd. Dat paste precies bovenop twee balkjes. Je kon niet zien dat het uitgezaagd was. Hij was een goeie timmerman en heeft dat mooi gemaakt. Zo konden zij via een trapje dat in het gat werd gezet boven op die vliering komen. Als ze boven waren moest ik zorgen dat het trapje weer weg gehaald werd. Vervolgens werden de kleren weer in de kast terug gehangen; er was niks van te zien. Maar de Duitsers waren ook niet gek. We hebben het een keer meegemaakt dat er een Duitser met de kolf van het geweer tegen dat luik stootte, maar pa zat er bovenop! Natuurlijk hoorde hij alles ook.
De Mossels zijn later naar Goënga gebracht door de ondergrondse. Maar de mensen waar ze toen terecht kwamen, waren erg bang om onderduikers te herbergen. Ze wisten er nauwelijks raad mee en door hun zenuwen en hun angst zouden ze zich verraden. De Mossels hadden dat wel in de gaten en het liefst wilden ze er weg. Op een gegeven moment zijn ze daar weggelopen. Ze wilden er niet blijven want ze dachten: straks verraden ze ons nog. Toen zijn ze dwars door de weilanden naar Sneek gegaan en lopend kwamen ze bij ons aan. Het was levensgevaarlijk, want vooral Meijer zag er nogal joods uit. Ze hebben het toch gedaan en op een dag belden ze bij ons aan: mogen we hier weer komen want zo en zo. Ik zei: kom eerst maar eens binnen. Jullie kunnen hier niet blijven. Dat is veel te gevaarlijk; wie weet wie jullie hebben zien lopen. Ze kwamen zomaar op klaarlichte dag bij ons binnen. Dat vond ik toen helemaal niet zo leuk. Maar ja, ik heb ze toch maar binnen gelaten natuurlijk en toen heb ik dat wel gezegd tegen de ondergrondse: jullie

moeten ze weer een andere plek bezorgen. Daarna zijn ze naar de gemeentesecretaris van IJlst gegaan.
Helaas is Eusi (zo noemden we hem toen) daar opgepakt. Ze deden de deur van de slaapkamer open en daar zat hij op het bed. Wat ze niet in de gaten hadden, was dat Dora achter de geopende deur stond…. Ze zagen de joodse onderduiker zitten en blij met hun 'vangst' hebben ze hem mee naar beneden genomen, maar Dora ontsprong de dans doordat ze achter de deur bleef staan. Meijer Mossel is daarna naar Westerbork gebracht.
Het liep goed met hem af, want kort daarop kwam de bevrijding. Na de oorlog kwam hij op een oude fiets met massieve banden (zogenoemde kussiebanden) naar Sneek gefietst. 's Avonds laat belde hij om een uur of tien bij ons aan. En daar stond Eusi weer voor de deur. Ik zei: man, kom binnen! Waar is Dora, vroeg hij. Dora is hier niet, maar die is nog bij die gemeentesecretaris. Hij zei: dan ga ik daar heen. Maar ik zei, je bent bekaf, je kán niet meer. Maar hij zei: ik moet toch maar naar Dora. Ook in de tijd dat ze bij ons waren kibbelden zo nogal eens – het waren echte Joden – maar ze konden ook niet zonder elkaar. Toen is hij toch nog op die fiets naar IJlst gegaan. Daar is hij midden in de nacht aangekomen.
Ik was op dat moment ook nog niet zoveel waard, want toen Hotty geboren is (29 april 1945) ben ik bijna doodgebloed. Dat was verschrikkelijk. De vroedvrouw had de laatste spullen gebruikt om het bloeden te stelpen, maar toen had ze niks meer.
Tegen Sjoerd zei ze: je mag geen vijf minuten bij haar vandaan. Het laken zat helemaal onder het bloed.
Hotty is op zondagmorgen geboren. Het was wel na de oorlog, maar net na de oorlog. Je had geen vuur, geen licht, geen warmte, niks. Sjoerd stond in de bijkeuken de lakens en andere spullen uit te spoelen toen mevrouw Van der Zande om het hoekje kwam kijken; ze zou naar de kerk. Ze zei: ik moet eerst eens even weten hoe het bij De Vos is. Ze zag dat Sjoerd aan het spoelen was. Er was geen zeep en geen warm water. Toen ze de ravage zag, zei ze: het lijkt hier wel een varkensslachterij! Verschrikkelijk. Ze is snel terug naar huis gegaan, waar haar man stond te wachten en ze zei: gaan jullie maar naar de kerk ik heb hier belangrijker werk te doen. Zo heeft zij toen nog geholpen. De was moest aan de lijn gehangen worden. De lakens waren niet schoon te krijgen en nog heel lang kon je zien dat er bloedvlekken in gezeten hadden. Het was er niet uit te krijgen. Je kon het niet uitkoken, je had geen zeep, je had niks. Ik had nog een beetje zeep van mijn broer. Dat was geen echte zeep, maar hij kreeg nog wel eens olie voor het schilderen en dan maakte hij daar een soort zeep van. Je moest er heel zuinig mee zijn en durfde het haast niet te gebruiken.
Dat was ook zo geweest met carbid voor de fietslamp, want als dat kind geboren zou worden moesten we licht hebben. Aan het eind van het ledikant stond een stoel en daar stond weer een bloementafeltje op met de carbidlamp. Je moest toch wel wat licht hebben bij de bevalling.

We gaan een klein stukje terug in de tijd en schrijven 19 november 1944. Uit het archief diept Gerrit een brief op waarboven deze datum prijkt. Ik druk de brief pas hier af, omdat Ruth en Dora er ook in ter sprake komen. Over hen werd zojuist nog het een en ander verteld.
De brief werd geschreven door moeder Reintje. De aanleiding is het overlijden van beppe Antje Dijkstra.
In de brief wordt een prachtig tijdsbeeld geschetst aan het begin van de strenge oorlogswinter van 1944. Maar de brief vertelt meer.
Schrijfster Reintje is inmiddels 30 jaar oud, maar beheerst het nederlands slechts zeer ten dele. Enerzijds zal dat komen door de tweetaligheid: thuis werd altijd Friesch gesproken. Maar wat ook duidelijk wordt: het onderwijs (op de lagere school) moet van een bedenkelijke kwaliteit zijn geweest. De meester (of juf) is het niet gelukt om de leerlingen de basis-beginselen van het Nederlands bij te brengen. Reintje de Vos zou daar haar hele leven hinder van ondervinden. Tijdens mijn interviews merkte ik dat ze in zekere zin een 'eigen taal' had ontwikkeld.
Het christelijk onderwijs, ook wel bijzonder onderwijs genoemd, was in die dagen op het platte land nog niet algemeen. De pas opgerichte christelijke scholen konden nog lang niet overal over

gekwalificeerd personeel beschikken. Dat bleek bijvoorbeeld ook al uit het verhaal van Sjoerd (zie bladzijde 24). Het verschil in ontwikkeling tussen Reintje en Sjoerd is vooral ontstaan doordat Sjoerd later naar de Mulo (het vervolgonderwijs) is geweest.
Nu, in de 21ste eeuw, is in ons land het volgen van goed onderwijs de normaalste zaak van de wereld. We kunnen ons bijna niet voorstellen dat dat in vorige generaties nog niet zo was, maar deze brief is daarvan toch het overtuigende bewijs.

Hier volgt de brief. Voor de leesbaarheid is hier en daar de interpunctie wat aangepast.
De cursief gedrukte tekst is de toelichting die Gerrit er bij leverde.

Sneek, 19 november 1944.

Lieve Vader en Tante,

Gistermorgen (zaterdag) om 10 uur kregen we de rouwbrief dat beppe overleden was; ik zag de rouwbrief in de gang liggen en durfde de enveloppe niet open te maken.

Hier wordt beppe Antje Dijkstra bedoeld, overleden op 15 november 1944. Zij was de tweede vrouw van Gerrit Kloosterman, de vader van Sijds Kloosterman en deze was dus de vader van Reintje. Antje was dus de grootmoeder van Reintje. Maar Reintje was niet naar haar grootmoeder genoemd en dat heeft ze, naar haar zeggen, moeten weten ook…..

Mijn eerste gedachte was wel 'beppe', maar je kon het nooit weten. Maar toen ik de brief open deed zag ik het wel; maar begrijpen kan ik het haast niet. Ik kan me thuis niet voorstellen zonder beppe en het zal jullie ook wel vreemd aankomen. We hebben wel eens gezegd, wat zal dat vreemd wezen als de alcoofdeur eens dicht komt en nu is het zoo. In mijn gedachten zie ik jullie daar samen al zitten. 't Zal tante *(Aukje, zuster van Reintjes vader)* wel vreemd aankomen. Nu is er een heel stuk werk weg. Maar we moeten het ook als een uitkomst beschouwen. Het leven van beppe was zoo ook niets meer en nu deze tijd en bij haast geen vuur en licht en wie weet wat ons nog te wachten staat. We kunnen en mogen het dus niet anders beschouwen als een uitkomst dat de Here haar heeft opgenomen in zijn heerlijkheid waar geen ziekte en oorlogsellenden zijn, maar volmaakte heerlijkheid. In gedachten ben ik gister bij jullie geweest; ik heb zelfs nog gedachten gehad om naar jullie toe, maar het is in deze tijd bijna onmogelijk. Een auto kan men anders niet krijgen dan dat er een van de naaste familie overleden is en dat kostte natuurlijk een heel kapitaal geld en anders is er op 't oogenblik bijna geen gelegenheid en het is ook bijna niet vertrouwd dat ik van huis ga wand hier kan ook elk oogenblik weer een razzia gehouden worden, omdat er zoo veel van die tewerkgestelden ontvluchten. Sj. *(Sjoerd)* zit nu al vijf weken in huis. Hij komd helemaal de deur niet uit; in de week zit hij alle dagen te spinnen; zoo verveeld hij hem niet en verdiend er best mee. Wat geld betreft hebben we er wel eens minder voor gezeten. Ja, we hebben in al deze ellende nog een heele hoop reden tot danken.
We hebben nog 2 HL brandstof gekregen en zitten we er weer wat warm bij de kachel in de keuken; daar is het gauw verwarmd.

Ze moeten die brandstof gekregen hebben van Jetze Jorritsma. De Jorritsma's kwamen uit Oppenhuizen en waren kennissen van de ouders van Pa.
Jetze woonde vlak bij Tante Griet Jepma. Tante Griet was de zuster van Reintje's moeder. Sjoerd is daar vaak ondergedoken geweest. 's Avonds kon hij via de brandgang dat huis gemakkelijk bereiken. Na de oorlog bleek dat het huis helemaal niet zo veilig was, omdat het een ontmoetingspunt was van de illegaliteit. Toen de Canadezen Sneek binnen rolden via de Oppenhuizerweg, werd er gestopt bij Tante Griet om daar eerst informatie in te winnen…..

Ook hebben we weer wat licht. We hebben één week helemaal in het donker gezeten, maar deze week heeft Sj. zijn pakje tabak verruild voor vijf en een halve kilo carbit. Niet hier in Sneek hoor, maar bij een smid in Oosterlittens. Sj. heeft een jongen op muziekles en daar familie van. Nu, we waren wat blij, wand als men helemaal geen licht heefd, dat valt niet mee.
Hoe is het met jullie; ook geen licht. Schrijf het dan maar dan stuur ik een kilo dan hebben jullie eerst weer wat.
Hoe is het met Gerrit? *(Gerrit, de broer van Reintje; hij woonde in Achlum)* Die moest hem zeker ook al melden; die is zeker nu ook niet op de begrafenis van beppe geweest. Nu jullie schrijfe wel zoo gauw mogelijk even hoe alles is gegaan. Ik ben deze week ook nog op begrafenis geweest bij Opoe van der Zande, die was 82 jaar, ze heefd deze zomer nog al wat voor me gebreid maar dat is nu ook uit.

Opoe van der Zande is de grootmoeder van Sippie van der Zande, een goede vriendin en overbuurvrouw van Reintje en Sjoerd. (zie ook blz. 34 van dit boek.)

Ellie heb ik deze week het garen van Tante haar borstrok gebracht en zal ze die zoo gauw mogelijk breiden.

Ellie was de schuilnaam van Ruth. Dora Mossel had als schuilnaam Nellie.

Ze is nu bij een Ouwe Vrouw van 81 jaar, die leefd met haar dochter die een jongen van 8 jaar heeft en ook al weduwe is.

Dit was mevrouw De Jonge. Zij woonde in de huizen achter de Waterpoort, via een steegje bereikbaar. Ellie (Ruth) was daar ondergedoken en woonde er op de zolder onder een onbeschoten dak, dus zo onder de dakpannen. In de winter lag ze daar hele dagen in bed om maar warm te blijven want er was geen verwarming. En bij sneeuwval stoof de sneeuw onder de pannen door. Moeder Reintje heeft Ruth het breien geleerd en zo kon zij breien van de wol die pa spon. Zie ook bladzijde 31.

Ze zit daar wel aardig veilig; ze wil heel graag weer naar ons, maar dat is nog niet vertrouwd. We zullen hopen en bidden dat er spoedig een eind mag komen aan deze oorlog. De algemene gedachte is, dat er wel eens spoedig wat kan gebeuren. Ze zeggen dat het nieuwe offensief klaar staat om het andere gedeelte van Nederland te bevrijden. Nu, van mij dan maar gauw, wand als het zoo door gaat is het ook niet best.
Krijgen jullie al uit de centrale keuken, wij al, anders moet ik de kachel zoo stoken en dat kan niet. Nu het eten is best, alleen elke dag stampot en dat verveeld nog al gauw, maar efijn we moeten maar niet zoo krekt zien in deze tijd.
De kinderen zijn zoo gezond als een visch. Het hoesten is weer wat bekomen maar ze zitten elke dag in huis met dit slechte weer, want ze hebben niks meer aan de voeten.
Ik kan nooit een paar klompen bezette wand ze zijn op de bon en een bon krijg ik nooit. Je bend tegenwoordig altijd onderweg, dan hier voor en dan daar weer voor wand anders krijg je niets. Je kund maar kwalijk het stukkenne goed *(het goed dat stuk is…)* heel houden, maar efijn er zijn erger dingen. Nu ik eindig hoor wand ik moet aanstonds weer naar Veldkamp zien wat die weer te zeggen heefd.

Ds. Veldkamp was een profetisch figuur. In zijn preken riep hij op tot geestelijke weerbaarheid tegen het Nationaal-Socialisme. Hij spoorde aan tot daadwerkelijk verzet en gaf daarin zelf het voorbeeld. Uiteraard bleven zijn activiteiten niet onopgemerkt. Hij werd gearresteerd en overgebracht naar de gevangenis in Leeuwarden. Daar vernam hij in zijn cel dat hij bestemd was voor een 'Vernich-tungslager' in Duitsland. Door te simuleren dat hij psychisch ziek was is hij via een ziekenhuisopname weer op vrije voeten gekomen.

Nu dag hoor, schrijf maar gauw terug.
Sj. Rein Be. (*Baukje)* Siepe *(Siebe).*

Aan vader Sjoerd, die dus inmiddels voor de derde keer vader was geworden, vroeg ik hoe ze de bevrijding hebben meegemaakt.

Dat was heel vreemd. Er viel iets van je af en je liep de straat op en daar liepen soldaten met vreemde helmen. Wij kenden die niet en we snapten er allemaal niks van. Dat waren onze bevrijders! Er zijn heel wat tanks via Sneek doorgereden naar de Afsluitdijk. Daar moest nog gevochten worden, maar wij waren bevrijd. Wij waren vrij man. Vreemd was dat. Daar moest je aan wennen; er viel een last van je af.
En volle kerken.

Moeder Reintje vertelt verder:

Ik vroeg aan Ruth: wil jij in de doopdienst Hotty in de kerk brengen? Maar dat durfde ze toch niet aan. Toen kwam Sippie van der Zande en die zei: mag ik ze in de kerk brengen, dat zou ik zo graag willen. Ik zei: jij mag ze in de kerk brengen. Ik ging niet mee; ik lag nog in het kraambed. Ik lag in het ledikant in de kamer, weet ik nog wel en toen zei ik, ja, ik heb wel een doopjurk, en die krijgt ze ook aan. Ik had hem destijds zelf gemaakt voor Baukje. Er hoorde ook een lint bij, maar omdat er niks te krijgen was in de oorlog, had ik dat lint verknipt voor haarstrik-ken. Zonder lint kon ze de doopjurk niet aan. Sippie ging naar huis en vertelde dat aan haar moeder, waarop haar moeder zei: ik heb nog een oranje lint, dat kan mooi in die doopjurk! Dat is fijn, want we zijn bevrijd. Zo gebeurde het ook. De kerk was barstens vol. In die tijd konden er 1000 mensen in. Die zondag is Hotty gedoopt en Sjoerd vertelde later thuis: er ging een geroezemoes door de kerk vanwege dat lint. Mevrouw Gioom, de domineesvrouw, was ook in de kerk. Dominee Gioom was opgepakt geweest en had in het concentratiekamp gezeten, nota bene verraden door een eigen gemeentelid…. Dat was een politieman. Het was verschrikkelijk. Ja, zo is hij opgehaald en naar het concentratiekamp gebracht. Maar hij is later weer terug gekomen; hij heeft er niet zo lang gezeten.
En iedereen vertelde dat het zo'n mooie doopdienst was geweest met dat oranjelint en zo.

Het lint is vele jaren later, in de jaren '90, weer boven water gekomen. Hotty kreeg het per post toegestuurd van Sippie van der Zande.

Figuur 10 Sjoerd de Vos (geheel rechts) met een deel van het reserve bataljon Grenadiers en jagers, genomen langs de spoorlijn Den Haag - Rotterdam (1940)

Figuur 9 Ouders van de Vos met pasgeboren Hotske op de arm. Broer Sijbe en zus Baukje, die samen op de knie zitten van Canadees Olly, die ingekwartierd was, foto werd genomen door de andere ingekwartierde Canadees (1945)

Dwangarbeid en de lopende reis terug

Verhaal aan de hand van aangeleverde informatie van Ruurd van der Zee, zoon van Lammert van der Zee

Lammert van der Zee, zoon van Ruurd van der Zee en Jantje Visser, werd in het jaar 1922 geboren te Warns. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd hij, als jonge knaap van 20, als dwangarbeider te werk gesteld in Duitsland. Eerst in Osnabrück, waar hij op 18 november 1942 kwam. Later, in de tweede helft van 1944 kwam hij in Ilsenburg terecht, het Harz gebied, bij de firma: Klöckner-Werke/ Kupferwerk Ilsenburg. Het Harzgebied is van oudsher een mijnbouwgebied, maar tijdens de oorlog speelde het een belangrijke rol in de bewapeningsindustrie. Klöckner produceerde staal en metaal.

Naar schatting zijn er tijdens de Tweede Wereldoorlog tussen de 500.000 en 630.000 Nederlandse mannen voor dwangarbeid in Duitsland beland. Een pretje was het er niet. Lange dagen werken, en het was zware arbeid.

Lammert van der Zee heeft van de laatste dagen in Duitsland een soort dagboek bijgehouden in een oude agenda en op fragmenten van een landkaart. Hierna volgt een samenvatting wat hij zoal schreef.

H. 12.5.44

Wohnlager Kupferwerk Ilsenburg

Name van der Zee, Lambert Pltz 3.

1027.

ist Insasse des Lagers und verpflichtet sich, den Anordnungen der Aufsichtsbeamten Folge zu leisten.

Dieser Ausweis ist beim Ausscheiden abzugeben.

Kupferwerk Ilsenburg

Unterschrift des Inhabers

Aktiengesellschaft

Abt. Wohnlager

L/0437

Nadat op 11 april 1945 de Amerikaanse pantservoertuigen Ilsenburg binnen waren getrokken besloten Lammert en z'n maat Gerrit om te voet naar huis te gaan. De volgende dag vertrokken ze vanuit Ilsenburg naar Goslar, een ruime 23 kilometer verderop, waar ze om half acht in de avond aankwamen en moesten overnachten in een autobus. De volgende dag vertrokken ze uit Goslar, tijdens het middag uur dronken ze bij een boer wat melk en kregen ze rauwe aardappelen te eten. De tocht ging verder en bracht hen in Ringelheim, waar ze wederom bij een boer aanklopten om wat te eten en te drinken. Erwtensoep, melk en later nog eens aardappelsoep. 'De dag van heden is niet slecht geweest' schreef Lammert over die dag.

Zaterdag 14 april werden ze wakker in het stro, waar ze lekker hadden geslapen, om rond 7 uur weer op pad te gaan. In de middag dronken ze in een café wat, en benutten nog eens een kom soep. Tegen een uur of vier in de middag kwamen ze een wagen met Nederlanders tegen, waarvan ze suiker kregen. In de avond kwamen ze bij een boer aan, voorbij Hildesheim. Ze konden er niet blijven slapen, maar kregen wel te eten; aardappels, brood en koffie. Wel zorgde de boer voor een slaapplaats bij een andere boer in het stro op zolder.

Op zondag ging de tocht weer verder. Na zich gewassen te hebben en wat brood en melk te hebben genuttigd moesten ze weer door. Nabij Hameln overnachten ze bij een boer, waar ze weer melk en aardappelen krijgen en dit keer een stukje vlees erbij. Op maandag gingen ze weer verder, maar bleven in Hameln hangen. Op een kantoor werd gemeld dat ze eten en een slaapplek konden vinden in een kazerne. Al willen ze verder, ze moeten een brug over, maar daar mogen ze niet over, want die is kapotgeschoten. Ze blijven in Hameln, waar ze op 24 april een fiets stelen van een Duitser in de stad en deze gebruiken om aardappelen te halen bij de boeren in de omgeving.

Het laatste wat er op de bewaard gebleven kaart staat geschreven is dat ze op 7 mei vertrokken per trein, in open wagons, wat hun niet hinderde, want het was prachtig zomerweer. Ze beleven een rustige eerste nacht, maar de tweede nacht is anders. Lammert zat met nog een aantal boven op de wagon omdat het zulk mooi weer was, maar opeens lagen ze met z'n vijven beneden doordat de

wagon in botsing was gekomen met een ander transport. Een ongeval waarbij 7 doden en 20 gewonden vielen.

Figuur 11 foto's van Lammert van der Zee (omcirkeld) in Duitsland

Rikie Dekkers – evacué in Bolsward

Verhaal is samengesteld uit informatie geschonken aan het archief door Jan Wordragen, zoon van Rikie Dekkers.

Tijdens de oorlog kwamen er enorm veel evacués naar het Noorden, hongerevacués uit het westen van het land, en oorlogsvluchtelingen uit het Zuiden omdat deze plaatsen in de frontlinie kwamen. Duizenden mensen zochten een veiligere plek om de laatste maanden van de oorlog door te brengen, en velen kwamen in Friesland terecht. Zo ook Bolsward. We weten dat er evacués in Bolsward hebben gezeten, maar voornamelijk uit verhalen, er is geen registratie van bewaard gebleven. Onlangs ontving het gemeentearchief enkele stukken van de familie Wordragen, dat het verhaal verteld van Rikie Dekkers en de familie van der Meer in Bolsward.

Frederika Anna Maria Dekkers, roepnaam Rikie, geboren op 22 juni 1932 te Ammerzoden kwam als evacué tijdens de oorlog naar Bolsward. Ze was het achtste kind uit een gezin van 10 kinderen (4 zussen 5 broers). Ammerzoden lag aan de maas in de frontlinie, waardoor er uiteindelijk evacuaties plaatsvonden.

Op 17 januari 1945 is het gezin Dekkers via Bruchem en de brug bij Zaltbommel -die kapot was- naar Geldermalsen, Culemborg en Schalwijk gegaan. De meeste mensen gingen lopend zo ook Rikie en haar familie. Haar broer Johan kon moeilijk lopen, hij was toen al ziek (maar men wist toen nog niet dat hij MS had) kwam op een handkar te zitten.

Rikie was nog maar twaalf jaar oud, en voor haar leeftijd vrij klein, een reden waarom zij naar alle waarschijnlijkheid ook op de handkar terecht kwam. Ze hadden bijna geen spullen bij zich, wat bij meer verhalen betreffende evacués naar voren kwam. Men kon moeilijk ladingen aan spullen mee nemen. Rikie haar moeder nam -waarschijnlijk in alle paniek- haar glaswerk meegenomen. Haar vader, Jan Dekkers had thuis nog een big geslacht om daar verse worst van de maken om mee te nemen.

Rikie Dekkers herinnerde zich later nog dat ze tijdens de reis die tien dagen duurde, in Geldermalsen in een kerk sliepen waar ze erwtensoep te eten kregen. Haar latere schoonmoeder, wat ze toen natuurlijk niet wist, heeft daar op een grafsteen nog pannenkoeken staan bakken.

De reis ging verder, naar Culemborg, waar de familie twee nachten bivakkeerden in een school. Het regende en het was er koud. Lopend gingen ze over de spoorbrug en daarna met koetsen naar Schalwijk. Ook sliepen ze onderweg in Utrecht, in Tivoli, in een soort houtwol. Vanaf Utrecht gingen ze door naar Bolsward, in goederenwagens, wat behoorlijk primitief was. De wagens waren donker, en er stond enkel een emmer in die ze konden gebruiken als toilet. Onderweg stonden ze heel lang stil en moesten ze weer terug omdat er ergens een spoorlijn was opgeblazen. De familie was tijdens de reis voortdurend bang.

Eenmaal in Bolsward aangekomen kwam de familie in een school terecht, hier waren ze als gezin - op de twee oudste dochters na, die elders in Nederland verbleven- nog bij elkaar. Later, wat bij veel evacuégezinnen gebeurde, werden ze gesplitst en op verschillende gastgezinnen ondergebracht. Rikie kwam bij het gezin van Taco van der Meer, een schilder, die aan Dijk 6 woonde, tegenwoordig Snekerpoort 20 in Bolsward.

Rikie was niet de enige evacué bij de familie van der Meer. Zo was er ook een evacué uit Amsterdam. Miep Klaversma, vermoedelijk een weeskind, en nog een meisje uit Venlo genaamd Myra Neessen. Taco en Leida van der Meer hadden ook een zoon, Piet, die zich thuis verborgen hield om niet naar Duitsland te hoeven voor dwangarbeid. Hij verstopte zich soms boven in een soort kast, met als ingang een schilderij. Rikie moest dan in zijn bed gaan liggen, zodat het niet zou opvallen dat er iemand weg was.

Vlak voor de bevrijding van Bolsward vond er een tragische gebeurtenis plaats, verschillende personen aan de Snekerpoort werden uit hun huis gehaald, en gefusilleerd. Een gebeurtenis dat Rikie zich nog kon herinneren. Het was een vergeldingsactie van de Duitsers. Eerder op de dag werd er een Duitse soldaat neergeschoten, de man lieten ze midden op straat liggen, waardoor een volgende groep Duitsers hun kameraad zag liggen. 'Als ze die man hadden gedood en naar beneden van de dijk af hadden gerold was hij niet zo snel gevonden, en was dit waarschijnlijk niet gebeurt' zei Rikie jaren later tegen haar kinderen. Toen de bevrijding er eenmaal was een dag later, had dit voor Rikie dan ook niets feestelijks.

In juli 1945 keerden Rikie en haar familie weer terug naar Ammerzoden. Het contact met de familie van der Meer is lang gebleven, ook met zoon Piet, die later naar Boxtel verhuisde. Er is nog een brief bewaard gebleven van de familie van der Meer aan de familie Wordragen – Dekkers na de oorlog, geschreven in 1956.

Figuur 12: Op de foto staan Taco van der Meer en zijn vrouw Aleijda samen met de drie evacués die zij in huis hadden. Van links naar rechts: Myra Neessen, Rikie Dekkers, Aleijda (Leida) van der Meer, Miep Klaversma en Taco van der Meer. De foto is genomen in mei 1945 te Bolsward

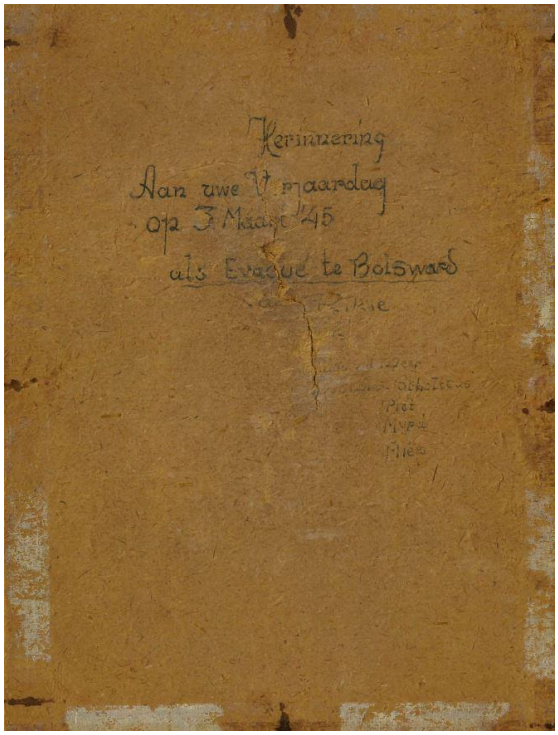

Figuur 13: aquarel geschilderd door Taco van der Meer en als aandenken aan evacuatietijd aan Rikie meegegeven